

Τὸ αἶτημα τῆς ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης ὡς πρόκληση τῆς Χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας

Θεοφίλου Ἀμπατζίδη*

Ἀντιμετωπίζοντας πιθανὲς μελλοντικὲς δυστοπίες

Ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἄμεσου μέλλοντος ὡς ἐποχὴ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης (στοῦ ἐξῆς T.N.), ἔχει πυροδοτήσει ὄχι μόνον τὸν διάλογο γιὰ τὴ σκοπιμότητα καὶ τοὺς κινδύνους τοῦ ἐγγειρήματος, ἀλλὰ καὶ μία προσπάθεια ἀνανοηματοδότησης τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρώπινης συνθήκης, τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, μέσα ἀπὸ μιὰ κοσμογονία ἀναμενόμενων ἀλλαγῶν. Ἡ προσδοκία ἐπίτευξης, γιὰ παράδειγμα, τῆς μοναδικότητος (*singularity*) λόγω τῆς ἐκθετικῆς αὔξεσης τῆς T.N. περιγράφεται ὡς ἡ στιγμή ποὺ οἱ μηχανεὲς θὰ ὑπερβοῦν σημαντικὰ τὴν ἀνθρώπινη ἱκανότητα λήψης ἀποφάσεων, μὲ κίνδυνο νὰ αὐτονομηθοῦν καθιστώντας τὸν ἄνθρωπο ὑποδεέστερό τους. Ἡ τεχνολογία αὕτη ὀρίζεται ὡς ἡ στιγμή ποὺ ὁ H/Y θὰ μπορεῖ νὰ παρεμβαίνει βελτιωτικὰ στὸν ἀλγόριθμό του, δημιουργώντας ἔτσι τὴν ἐπόμενη εὐφυέστερη γενιὰ ὑπολογιστῶν, σὲ μία διαδικασία ἐπαναλαμβανόμενη ἀενάως. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὕτη προῖδεάζουν ἤδη ἀλγόριθμοι βαθειᾶς μάθησης ἢ αὐτομάθησης (*Deep Learning*), οἱ ὁποῖοι ὑπάρχουν ἐδῶ καὶ κάποιες δεκαετίες, ἐξάπτοντας κάθε φουτουριστικὴ φαντασία. Ἔτσι, τὸ ὕψιστο αὐτὸ ἐπίτευγμα τῆς ἐπιστήμης ἐνδέχεται νὰ εἶναι καὶ τὸ ὕστατο¹. Ὁ Ray Kurzweil θεωρεῖ τὸν ἀντίκτυπο

* Ὁ Θεόφιλος Ἀμπατζίδης εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Θ. Τάσης, *Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2021, σσ. 269-270· St. Russell, *Συμβατὴ μὲ τὸν ἄνθρωπο; Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ἐλέγχου*, μετάφρ. Ν. Ἀποστολόπουλος, ἐκδ. Τραυλός, Ἀθήνα 2021, σ. 11. Παρ' ὅλα αὐτά, ὑπάρχουν καὶ αὐτοὶ ποὺ ὑποστηρίζουν πῶς, ἐνῶ εἶναι πιθανὸν κάποτε ἡ T.N. νὰ μπορέσει νὰ γράφει τὸν δικό της κώδικα, δὲν θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ ἀναπτύξει

ἀπὸ τὴν ἔλευση τῆς μοναδικότητος τόσο βαθύ, ποὺ ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ θὰ μεταμορφωθεῖ ἀμετάκλητα. Πρόκειται γιὰ ριζικὴ ἀναθεώρηση τόσο τῆς ζωῆς, ὅσο καὶ τοῦ θανάτου². Πρὸς τὸ παρόν, οἱ ἀλγόριθμοι χαίρουν διαρκῶς αὐξανόμενης καταξίωσης, διαχειριζόμενοι μεγάλο κομμάτι χειρωνακτικῆς ἐργασίας, πραγματοποιώντας χρηματοπιστωτικὲς ἐργασίες, ρυθμίζοντας τὴν ἀεροπλοΐα, λαμβάνοντας θέσεις Συμβούλων στὰ Δ.Σ. ἐταιρειῶν (μὲ τὴν Ε.Ε. νὰ ἀποτελεῖ μέχρι στιγμῆς ἐξαίρεση)³, πραγματοποιώντας ἱατρικὲς γνωματεύσεις, ἐμπλεκόμενοι ἐπικίνδυνα στοὺς πολέμους, πυροδοτώντας τέλος συζητήσεις γιὰ μελλοντικὴ τους καταξίωση ὡς νομικῶν προσώπων⁴.

Παράλληλα, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς Τ.Ν. οἱ δυνατότητες ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης, γνωστὲς καὶ ὡς μετανθρωπισμός (*Transhumanism*), ὑποσχόμενες «ὑπερφυσικὲς» ἀνθρώπινες ἱκανότητες μέχρι καὶ ἀθανασία, ξυπνοῦν τοὺς πιὸ φρικτοὺς ἐφιάλτες, γιὰ τὸ «ὄρατό» ἐνδεχόμενο ἐνὸς τεχνο-ντετερμινισμού⁵. Ὡς ὑπερανθρωπισμὸς πρέπει νὰ ἐννοήσουμε ἓνα σύνθετο ρεῦμα φιλοσοφίας τοῦ νοῦ καὶ τῆς τεχνικῆς, τὸ ὁποῖο, ἐκμεταλλευτόμενο ποικίλα ἐπιστημολογικὰ ζητήματα τῆς μοριακῆς βιολογίας, τῆς νευροεπιστήμης, τῆς νανοτεχνολογίας, τῆς ἐπιστήμης τῶν

ἀναστοχασμὸ καὶ βούληση. Πρὸβλ. H. A. Kissinger, Er. Schmidt, D. Huttenlocher, *Ἡ ἐποχὴ τῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης καὶ τὸ ἀνθρώπινο μέλλον μας*, μετάφρ. Μ. Κατσιμίτσας, ἐκδ. Liberal Books, Ἀθήνα 2022, σ. 116.

2. R. Kurzweil, *The Singularity is near: When Humans Transcend Biology*, Penguin Books, New York 2005, σ. 22: "What, then, is the Singularity? It's a future period during which the pace of technological change will be so rapid, its impact so deep, that human life will be irreversibly transformed. Although neither utopian nor dystopian, this epoch will transform the concepts that we rely on to give meaning to our lives, from our business models to the cycle of human life, including death itself. Understanding the Singularity will alter our perspective on the significance of our past and the ramifications for our future".

3. Committee on Legal of the European Parliament, "Report with recommendations to the Commission on the Civil Law Rules on Robotics [2015/2103 (INL)]", 2017. Πρὸβλ. St. Russell, *ὁ.π.*, σ. 179.

4. Y. N. Harari, *Homo Deus. Μία σύντομη ἱστορία τοῦ μέλλοντος*, μετάφρ. Μ. Λαλιώτης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2017, σσ. 299-304.

5. Γιὰ τὴ θέση τοῦ ἀνθρώπινου σώματος στὸν μετανθρωπισμὸ βλ. N. Bostrom, "Why I want to be a Posthuman When I Grow up", στὸ: M. More, Natasha Vita-More (eds.), *The transhumanist Reader: Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology and Philosophy of the Human future*, Wiley-Blackwell, Oxford U.K. 2013, σσ. 28-53.

υπολογιστών κ.ἄ.⁶, ἐκβάλλει σὲ μία «νέα ἀνθρωπολογία». Βέβαια, γιὰ τὸν Nick Bostrom, καθηγητὴ φιλοσοφίας τῆς Ὁξφόρδης καὶ διευθυντὴ τοῦ “Future of Humanity Institute”, ὁ τρανσουμανισμὸς συνιστᾷ ἓνα πολιτισμικὸ, διανοητικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ κίνημα μὲ στόχο τὴ βελτίωση τῶν φυσικῶν καὶ διανοητικῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε νὰ μειώσῃ ἢ καὶ νὰ ἐξαλείψῃ τὰ δεινὰ τοῦ πόνου, τῆς ἀρρώστιας, τῆς γήρανσης καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ θανάτου⁷. Οἱ θέσεις τοῦ Bostrom ἔχουν ἰδιαιτέρη σημασία, ὅχι ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ εἰδικὸ ἐπιστήμονα, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἀποτελεῖ ἓνα διεθνῶς ἀναγνωρισμένο πρόσωπο, τὸ ὁποῖο ἐπιχειρεῖ τὴ φιλοσοφικὴ ἐπένδυση καὶ καταξίωση τοῦ κινήματος τοῦ ὑπερανθρωπισμοῦ⁸.

Ἀναλυτικώτερα, τὸ κίνημα τοῦ μετανθρωπισμοῦ μπορεῖ νὰ διακριθεῖ σὲ κριτικὸ μετανθρωπισμὸ ἢ ὑπερανθρωπισμό, μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὴν προσπάθεια κατάρκτησης γιὰ τὸν ἄνθρωπο, μέσω τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς γενετικῆς μηχανικῆς, ὑπερανθρώπων ἱκανοτήτων π.χ. τὴ ριζικὴ ἐπιμήκυνση τῆς ζωῆς, τὴν ἀθανασία, τὶς ὑπερ-δεξιότητες σὲ διαφόρους τομεῖς ὅπως μουσικὴ, ἀθλητισμός, εὐφυΐα κ.ἄ., καὶ τὸν τεχνικὸ μετανθρωπισμό, ὁ ὁποῖος ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους – μᾶλλον ἐπιθυμεῖ τὴν ὑπέρβασή του μὲ τὴ μορφὴ συγχώνευσης ἀνθρώπου μηχανῆς (cyborg) καὶ διὰ τοῦ ὄντος αὐτοῦ τὴν κατάρκτηση τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ διαστήματος. «Γιὰ τὸν τεχνικὸ μετανθρωπισμὸ ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποτελεῖ ἀξία, ἀλλὰ ἓνα μεταβατικὸ στάδιο τῆς ἐξέλιξης»⁹. Μέθοδοι καὶ στρατηγικὲς ἐπίτευξης τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ μετανθρωπισμοῦ ἀποτελοῦν ἡ γενετικὴ ἀναβάθμιση μέσω τῆς γενετικῆς

6. Θ. Τάσης, ὁ.π., σ. 14.

7. Ὁ ἀκριβὴς ὁρισμὸς τοῦ Bostrom γιὰ τὸν ὑπερανθρωπισμὸ ἔχει ὡς ἑξῆς: “The intellectual and cultural movement that affirms the possibility and desirability of fundamentally improving the human condition through applied reason, especially by developing and making widely available technologies to eliminate aging and to greatly enhance human intellectual, physical, and psychological capacities”. βλ. N. Bostrom, “Introduction - The Transhumanist FAQ: A General Introduction”, στί: C. Mercer καὶ D. Maher (eds.), *Transhumanism and the Body. The World Religions Speak*, Palgrave Macmillan, London 2014, σ. 1.

8. Βλ. J.-M. Moschetta, *Transhumanisme et christianisme: Convergence et conflits*, Conférence donnée à Toulouse à l’invitation du Cercle Humaniste - 9 Mars 2015, διαθέσιμο στὴν ἱστοσελίδα: https://www.researchgate.net/publication/281284897_Transhumanisme_et_christianisme_Convergence_et_conflits [10/03/2014], σ. 2.

9. Θ. Τάσης, ὁ.π., σ. 24.

μηχανικής, ή εισαγωγή στο σώμα νευρωνικών έμφυτευμάτων διάδρασης με το διαδίκτυο, τὰ νανορομπότ, ή νευροτεχνολογία με στόχο τή μεταφόρτωση του νοῦ στον ὑπολογιστή, ή χρήση νοοτροπικών οὐσιῶν για τήν ψυχολογική και συνειδησιακή βελτίωση του ατόμου, ή εὐγονική κ.ά.¹⁰. Ὡστόσο, ή εὐρύτατη διάδοση τῶν ιδεῶν του ὑπερανθρωπισμοῦ ἀνέδειξε, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, και τὶς κριτικὲς ἐπιφυλάξεις τῶν εἰδικῶν, τόσο ὡς πρὸς τή δυνατότητα ἐπίτευξης ὅλων τῶν στόχων του κινήματος, ὅσο και ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἠθικὲς και κοινωνικὲς ἐπιπτώσεις του.

Εἶναι ἀρκετὰ δύσκολο νὰ φανταστοῦμε τὸν ἄνθρωπο και τή θέση του στο πλαίσιο αὐτῆς τῆς «νέας ἀνθρωπολογίας». Πρόκειται για ἓναν «πολυμορφικό», ἂν ὅχι «ἄμορφο» ἄνθρωπο, ἀνάλογο πρὸς τήν πολυμορφία «σχολῶν» και τάσεων του τρανσουμανισμοῦ. Εἶναι ἐρώτημα ἂν ὁ ὑπερανθρωπισμὸς υἱοθετεῖ και πῶς τήν, ἔστω και μεθοδολογική, διάκριση σώματος και ψυχῆς. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀναφέρεται σὲ ψυχικὲς ιδιότητες του ἀνθρώπου, ή ὑπερανθρωπιστικὴ ἀνθρωπολογία εἶναι ὑλιστικὰ μονιστικὴ, ἀνάγοντας τὶς διανοητικὲς ικανότητες, τὰ συναισθήματα, τή θέληση, σύνολη τήν ἀνθρώπινη συνθήκη στο βιολογικό της ὑπόστρωμα¹¹. Στέκεται ἀδιάφορος στὴ μεταθανάτια τύχη του ἀνθρώπου, τόσο του συγκεκριμένου ἀνθρώπου, ὅσο και του ἀνθρώπου ὡς εἶδους, ὅπως τὸ γνωρίζουμε. Παρὰ τὶς ἔντονες θρησκευτικὲς συνδηλώσεις, κυρίως του τεχνικοῦ μετανθρωπισμοῦ¹², τὸ κίνημα δὲν ἀναγνωρίζει στον ἄνθρωπο τίποτε πὺν νὰ ὑπερβαίνει τή βιολογία του. Ἐν τούτοις, στοὺς κόλπους του τρανσουμανισμοῦ μπορούμε νὰ διακρίνουμε μία ἰδιότροπη νοολογία. Ὁ νοῦς, ὡς ή ἀνθρώπινη (;) νοημοσύνη, ή ὁποία ὁμως κατανοεῖται και ἐκτὸς ἀνθρωπίνης φύσεως εἴτε ὡς νοημοσύνη τῶν μηχανῶν εἴτε ὡς ἀποτελεσμα διάδρασης ἀνθρώπινου νοῦ και μηχανῆς, συνιστᾷ κεντρικὴ

10. Θ. Τάσης, ὁ.π., σσ. 103-104. Ὁ Fr. Fukuyama, *La fin de l'homme. Les conséquences de la révolution biotechnique*, La Table Ronde, Paris 2002, σ. 28, ἀναφέρεται στὴν ὑπερβολικὴ (;) ἐκτίμηση για τή δυνατότητα ἐναλλαγῆς προσωπικότητας ἀπὸ τὸ ἴδιο ἄτομο σὲ πολὺ μικρὰ χρονικὰ διαστήματα, μέσω τῆς νευροφαρμακολογίας και τῶν νοοτρόπων παρασκευασμάτων της.

11. Θ. Τάσης, ὁ.π., σ. 237.

12. Για τὰ θρησκευτικὰ στοιχεῖα του τεχνικοῦ μετανθρωπισμοῦ βλ. M. E. Zimmerman, "Religious Motifs in Technological Posthumanism", *Western Humanities Review* 63, 3 (2009), σσ. 67-83.

ιδέα της φιλοσοφίας του μετανθρωπισμού. Ο Marvin Minsky στο έργο του *The society of the mind*¹³, από το 1986 ανέδειξε την εξέλιξιμότητα του νου από τις μηχανές, ενώ ο γνωστός φυσικός Frank Tipler, στο πλαίσιο της Θεωρίας Ώμέγα, κατανοεί τη νόηση –μακρινό απήχημα μιάς ανθρωπολογίας– ως το στοιχείο που καλείται να επικρατήσει επί της ύλης στο σύμπαν, σε συνθήκες συμπαντικής κατάρρευσης¹⁴.

Γίνεται προφανές ότι τουλάχιστον για τον μετανθρωπισμό ο άνθρωπος κατανοείται ήδη ως μία βιολογική μηχανή, με αποτέλεσμα, μετά από 70.000 και πλέον έτη συνεχούς παρουσίας του ως *homo sapiens-sapiens*, θά μπορούσε να κλείσει τον κύκλο του, εξελισσόμενος σ' ένα νέο είδος, π.χ. *cyborg*. Παράλληλα, η ύπαρξη της ανθρωπίνης φύσεως αποδομείται συστηματικά, υποβαθμιζόμενη στο επίπεδο μιās τυφλής εξελικτικής διαδικασίας, με σημαντικές ατέλειες. Έτσι, η ύπαρξη εϋφυών όντων θά μπορούσε κάλλιστα να αντικαταστήσει τη βιολογία των ενώσεων του άνθρακα, μεταβαίνοντας στην τεχνολογία του πυριτίου και της σιλικόνης ή σε μιὰ μικτή κατάσταση και των δύο.

Παρά τις έκπεφρασμένες αντιρρήσεις για τη δυνατότητα επίτευξης όλων αυτών¹⁵, διακεκριμένοι ειδικοί εκφράζουν την αγωνία τους για τον κίνδυνο υπέρβασης του ανθρώπου, τόσο από την υπερνοημοσύνη των μηχανών, όσο και από τη θρυλούμενη ανθρωπίνη αναβάθμιση. Όστόσο προειδοποιήσεις, όπως η κριτική του *Economist* στο βιβλίο *Superintelligence* του Bostrom, πέφτουν στο κενό από μία ανθρωπότητα που δείχνει ανυποψίαστη για το μεταφυσικό υπόβαθρο της τεχνολογίας και τις προεκτάσεις των παρενεργειών της, επενδύοντας τον έφησυχας-

13. Έλλ. έκδοση: M. Minsky, *Η κοινωνία της νόησης*, μετάφρ. Μυρτώ Άντωνοπούλου, έκδ. Κάτοπτρο, Αθήνα 2006.

14. Fr. J. Tipler, *The Physics of Immortality*, Anchor Books, Doubleday, New York 1994.

15. Ο Ray Kurzweil, για παράδειγμα, έχει υποστεί ευρύτατη κριτική σχεδόν σε όλο το εύρος και τις διαστάσεις των απόψεών του. Κατηγορήθηκε πώς τα βιβλία του συνιστούν απολαυστικά αναγνώσματα αμφιβόλου επιστημονικότητας, ότι ο νόμος περί έκθετικής ανάπτυξης των τεχνολογιών είναι λανθασμένος, ότι άλλο ή συλλογή δεδομένων για τον εγκέφαλο και άλλο η κατανόηση της λειτουργίας του. Αναγνωρίστηκαν θρησκευτικές επιδράσεις αποκαλυπτικού χαρακτήρα στην απαίτησή του για επικράτηση της γνώσης έναντι της άγνοιας ή για την ανάγκη υπέρβασης κάθε ανθρωπίνης ατέλειας. Η έγχειανή επίδραση στον Kurzweil απηχεί την εκκοσμίκευση χριστιανικών σχημάτων, ενώ η «έσχατολογία» του συγκρίθηκε με εκείνη του Pierre Teilhard de Chardin. Βλ. Θεοφάνης Τάσης, *ό.π.*, σσ. 280-281.

σμό της στην υποτιθέμενη ικανότητα της έπιστήμης να λύσει τὸ θέμα. Ταυτόχρονα μερίδα ειδικῶν –μὲ τὴ στήριξη σχετικῶν ἑταιρειῶν– συνιστοῦν νὰ ἀποφεύγονται οἱ ἀναφορὲς στοὺς κινδύνους γιὰ νὰ μὴν ὑπάρξει ὑποχρηματοδότηση, τὴν ὥρα ποὺ προγράμματα καὶ λογισμικὰ προσφέρονται ἀφειδῶς, χωρὶς τὴν παραμικρὴ κοινωνικὴ λογοδοσία.

Προβλήματα κοινωνικοπολιτικοῦ ἢ οἰκονομικοῦ χαρακτήρα, ὅπως ἡ δημιουργία μιᾶς διαρκῶς αὐξανόμενης ἄχρηστης τάξης ἀνθρώπων τὸν 21ο αἰῶνα, ὠχριοῦν μπρὸς τὸν κίνδυνο κατάρρευσης τῶν φιλελεύθερων δημοκρατικῶν ἀξιών, ἀπὸ τὴν ἐξάλειψη τῆς ιδιωτικότητας ὡς τὴν κυριαρχία τῆς γενετικῆς μηχανικῆς καὶ τὴν ὑπερσυγκέντρωση τοῦ συνόλου τῶν προσωπικῶν δεδομένων στὰ «ἀόρατα» χέρια τῆς ἀγορᾶς. Ἡ ἀντικατάσταση τῆς ἐλεύθερης βούλησης ἀπὸ τὶς ἠλεκτροχημικὲς ἐγκεφαλικὲς διαδικασίες καὶ ἡ ἀπόλυτη ἐξάλειψη τῆς ιδιωτικότητας, ποὺ βαθμιαίᾳ ἤδη συντελεῖται, ὁδηγοῦν ἀναπόδραστα στὸν προσωπικὸ καὶ κοινωνικὸ ντετερμινισμό. Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ ὁδηγεῖ τὸν Harari στὴ διερώτηση γιὰ τὴ σημασία, γιὰ παράδειγμα, τῆς πολιτικῆς ἐπιλογῆς, ὅταν αὐτὴ ἐκφράζει μιὰ ντετερμινιστικὴ βιοχημικὴ διαδικασία τοῦ ἐγκεφάλου ἢ ὅταν μπορεῖ νὰ ἀποτυπωθεῖ μὲ ἀκρίβεια, πρὶν ἀπὸ τὴν ἔκφρασή της ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενο, ἀπὸ ἑταιρεῖες κατοχῆς προσωπικῶν δεδομένων. Σὲ μιὰ τέτοια, μᾶλλον ζοφερή, πραγματικότητα, σημαντικοὶ διανοητές, ὅπως ὁ Fukuyama ἢ ὁ Habermas, ἀναζητοῦν ἓνα ἀρχιμήδειο στήριγμα στὴν ἀνατίμηση τῆς φύσεως, τὸ χριστιανικὸ κατ' εἰκόνα ἢ τὴν καντιανὴ δεοντοκρατία, ἐνῶ ἡ μόνη λύση στὰ μάτια τῆς ἀπόλυτα ἐκκοσμιευμένης θέλησης γιὰ δύναμη ἐμφανίζεται ἡ ἀνθρώπινη ἀναβάθμιση.

Ἀπόπειρα φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς ἀποτίμησης

Ἡ διοχέτευση τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης καὶ τῶν τεχνολογικῶν δυνατοτήτων ποὺ αὐτὴ ἐπιφέρει στὴν κατεύθυνση τῆς ὑπέρβασης τῶν φυσικῶν ὁρίων, ἀκόμη καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ἀνθρωπίνου εἶδους, δὲν εἶναι οὔτε αὐτόματη οὔτε καινοφανής. Συνιστᾷ συνεπῆ κατάληξη τῆς διαδρομῆς τῆς δυτικοευρωπαϊκῆς σκέψεως, ἀπὸ τὴν ἑναρξη τῶν Νέων Χρόνων καὶ ἐφ' ἑξῆς, τὴν ὁποία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρακολουθήσουμε

ἐδῶ ἐξαντλητικά – μιᾶς πορείας ποὺ ἐξέβαλε μὲ συνέπεια στὴν τρανσουμανιστικὴ ἀπαίτηση ὑπέρβασης τῶν περιορισμῶν τῆς φυσικῆς πραγματικότητας. Στὴ συνέχεια, θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἐντοπίσουμε, ἔστω καὶ κωδικά, τὶς σημαντικώτερες, κατὰ τὴν κρίση μας, θεολογικὲς καὶ φιλοσοφικὲς διαστάσεις τοῦ ἐγχειρήματος τοῦ ὑπερανθρωπισμοῦ, γεγονὸς ποὺ θὰ ἐπιτρέψει τὴν τελικὴ ἀντιπαραβολή του μὲ τὴ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία.

α) Ὁ ὑπερανθρωπισμὸς συνιστᾷ τὴν ἔσχατη ἀπόληξη τῆς πλήρως ἐκκοσμιευμένης νεωτερικότητας. Ἀσφαλῶς ἡ παρατήρηση αὐτὴ δὲν ἀφορᾷ τὸ σύνολο τῶν ἐκφάνσεων τῆς νεωτερικότητας οὔτε προτίθεται νὰ μηδενίσει ἐπὶ μέρους θετικὲς συνεισφορὲς τῆς. Ἡ ἀποτίμηση τῆς νεωτερικότητας, παντελῶς ἀδύνατη στὰ στενὰ περιθώρια τῆς παρούσας μελέτης, ἀποτελεῖ μία διαδικασίᾳ ἐν τῷ γενέσθαι, στὴν ὁποία ἐγγράφονται πλεῖστες ὅσες θετικὲς ἐξελίξεις. Ἡ καταξίωση τῆς δημοκρατίας, ἡ κατάφαση τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἡ ὑπεράσπιση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ἡ ἀποδόμηση τῆς δεισιδαιμονίας, ἡ προσήλωση στὴν ἐλευθερία καὶ τὸν πολιτικὸ φιλελευθερισμὸ ἀποτελοῦν ἴσως τὶς πιὸ ἐπιφανεῖς ἀπὸ αὐτές. Ἀκόμη καὶ στὸ ἐπίπεδο ἀντιμετώπισης τῆς θρησκείας, καὶ εἰδικώτερα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἡ ἀποδέσμευση τῆς πίστεως ἀπὸ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς δεσμεύσεις, χαρακτηριστικὸ τῆς προνεωτερικότητας, ἀνέδειξαν τὴν αὐθεντικότητά της¹⁶.

Παρ' ὅλα αὐτά, ἐξέχουσες προσωπικότητες τῆς νεωτερικότητας προβληματίσθηκαν, ἤδη σὲ μία πρώιμη περίοδο, γιὰ τὶς δυνατότητες τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξέλιξης νὰ ὑπερβεῖ τὴ φυσικὴ πραγματικότητα καὶ πολλὰς φορὲς οἱ θέσεις τους μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν καὶ προφητικές. Ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ ὀπτιμισμό τοῦ Βάκωνα, τὴν ἀπεριόριστη παράταση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ποὺ προσδοκᾷ ὡς ἄμεση συνέπεια τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάπτυξης ὁ Condorcet¹⁷, τὴν κατανόηση τῆς συνείδησης ὡς ἀποκλειστικὸ προϊόν τοῦ ἐγκεφάλου στὸν Diderot¹⁸ μέχρι καὶ τὸν

16. Γιὰ τὸν ἐν ἐξελίξει διάλογο ὀρθοδοξίας καὶ νεωτερικότητας βλ. Π. Καλαϊτζίδης καὶ Ν. Ντόντος (ἐπιμ.), *Ὁρθοδοξία καὶ Νεωτερικότητα*, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2007.

17. Βλ. Κ. Löwith, *Τὸ νόημα τῆς Ἰστορίας*, μετάφρ. Μ. Μαρκίδης καὶ Γ. Λυκιαρδόπουλος, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα 1985, σσ. 145-146.

18. G. Dvorsky, *Revisiting the Proto-transhumanists: Diderot and Condorcet*, <https://ieet.org/index.php/IEET2/more/dvorsky20101111> [10/03/2014].

νιτσεικὸ ὑπεράνθρωπο, ἰχνηλατεῖται ἡ συνεπὴς πορεία τῆς νεωτερικῆς σκέψεως γιὰ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὴ φύση καὶ τὴ δημιουργία ἐνὸς τεχνοκρατικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀκόμη καὶ ἡ ἀποδομητικὴ μετανεωτερικότητα, παρὰ τὴν ἀνελέητη κριτικὴ τῆς στὴν παντοδυναμία τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τὴν κυριαρχία τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, δὲν θὰ διστάσει νὰ διαπιστώσει τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου¹⁹. Τρεῖς καὶ πλέον αἰῶνες κυριαρχίας τοῦ ἀνθρωπισμοῦ στὴν ἱστορία ἔχουν παγιώσει στὴ συλλογικὴ συνείδηση τὴν προτεραιότητα τῆς ἀνθρώπινης εὐδαιμονίας καὶ τὴν ἀπαίτηση μιᾶς ἀέναης ἀνθρώπινης ἀνάπτυξης μὲ ὅποιοδήποτε ρίσκο. Ὅμως, μία τέτοια στάση ἐμπεριέχει καὶ τὰ σπέρματα τῆς κατάρρευσής της, ὅταν ἡ ἀμετροέπεια τοῦ ρίσκου ἔρχεται ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη ὄντολογία.

Κατὰ συνέπεια, ἡ προοδευτικὴ ἀπομάγευση τῆς φύσεως, ἡ ποσοτικοποίηση καὶ ἐργαλειοποίησή της μὲ τὴ βοήθεια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἡ κριτικὴ τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἡ σταδιακὴ περιθωριοποίησή του, ἡ ἀνάδυση τοῦ καρτεσιανοῦ ὑποκειμένου μὲ διάθεση κυριαρχίας ἀπέναντι στὴ φυσικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα κ.ἄ. συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ στὴν ποιότητα, τὴν κατεύθυνση καὶ τοὺς στόχους τῆς τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης²⁰. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ μεταμοντέρνα κριτικὴ τῆς νεωτερικότητας ὁδήγησε γρήγορα στὴ σχετικοποίηση τοῦ νοήματος, σὲ ἕναν διάχυτο μηδενισμό καὶ ἕναν ἄκρατο ὑποκειμενισμό. Ἡ ἀνάδειξη τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑπέρτατης πηγῆς νοήματος, ἡ οὐδέτερη θεώρηση τῆς φύσεως ποὺ προσφέρεται στὴν ἀνθρώπινη κυριαρχία κατὰ τὸν Descartes, ἡ νιτσεικὴ θέληση γιὰ δύναμη ποὺ ἐκφράζεται ὡς αὐτοπραγμάτωση χωρὶς ὅρια, μὲ τὴν ταυτόχρονη πλήρη μεταφυσικὴ ἀπαξίωση τοῦ ἀνθρώπου, παραμένουν κυρίαρχα προτάγματα καὶ ἐκβάλλουν ἀπολύτως λογικὰ στὴν ἀνάγκη ὑπέρβασης τῆς φύσεως τοῦ αὐτοεγκλωβισμένου «ἀνθρώπου».

19. Χαρακτηριστικὲς οἱ περιπτώσεις τῶν: M. Foucault, *Les mots et les Choses*, Gallimard, Paris 1966 καὶ J. Derrida, "The Ends of Man", στό: *Margins of Philosophy*, transl. Al. Bass, The University of Chicago Press, Chicago 1982, σσ. 111-136.

20. Ἀπὸ τὴν πληθωρικὴ σχετικὴ βιβλιογραφία παραπέμπουμε, ἀντὶ πολλῶν, στὴν προφητικὴ μελέτη τοῦ Σπυρίδωνος Κυριαζόπουλου, *Ἡ καταγωγή τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήνα 1965 καὶ στό ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον βιβλίο τοῦ Peter Harrison, *Ἡ πτώση καὶ ἡ ἀνάδυση τῆς ἐπιστήμης*, μετάφρ. Κ. Τάκης, ἐκδ. Ροπή, Θεσσαλονίκη 2016.

β) Ἡ νεωτερικὴ ἐργαλειοποίηση τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὑποκρύπτει τὴ θεώρησή του ὡς ἐμποδίου, μὲ ἔσχατο ἀνάχωμα τὴν ἴδια τὴν ἀνθρώπινη φύση. Ὡς προϊὼν τῆς νεωτερικῆς ἀποδόμησης, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ζωντανὸς ὁργανισμὸς (ζῶο), ἕνας βιολογικὸς ἀλγόριθμος (πολὺ πιὸ σύνθετος ἀπὸ τοὺς τεχνικοὺς ἀλγορίθμους, ἀλλὰ πάντως ἀλγόριθμος), σὲ ἕνα μεταβατικὸ στάδιο τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας. Γιὰ τὴν ἐξελικτικὴ ἐπιστημολογία, ὅπως ἐκφράζεται ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἐπιστῆμες (βιολογία, νευροεπιστῆμες κ.ἄ.), ἀπουσιάζει κάθε ἔννοια ψυχῆς ἢ συνείδησης, ἡ ὁποία νὰ ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρώπινη βιολογία, πράγμα ποὺ θὰ ὀδηγοῦσε σὲ ἕναν ἀσυγχώρητο γιὰ τὴν ἐποχὴ μας дуϊσμό²¹. Τὰ ἀνθρώπινα συναισθήματα, ἡ θέληση καὶ ἡ ἐλευθερία ἀντιμετωπίζονται ἀλγοριθμικά²², ἐνῶ ὁ ἴδιος ὁ θάνατος δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἕνα τεχνικὸ πρόβλημα, γιὰ τὸ ὁποῖο καταβάλλεται κάθε προσπάθεια νὰ λυθεῖ. Οἱ ἄνθρωποι πεθαίνουμε ὄχι ἐξ αἰτίας τῆς τρεπτότητας τῆς κτιστῆς μας φύσεως οὔτε ἐπειδὴ κάποια ἀρχέγονη, ἀνθρώπινη ἐπιλογὴ (προπατορικὸ ἁμάρτημα) παγίωσε στὴν κτιστότητά μας τὸν θάνατο ὡς ἐπιλογὴ διάρρηξης τῆς σχέσης μας μὲ τὸν Θεό. Οἱ ἄνθρωποι πεθαίνουμε ἐξ αἰτίας μιᾶς τεχνικῆς βλάβης²³. Στὴν ὥριμη (δεύτερη) νεωτερικότητα, ὁ ἀνθρωπισμὸς, ἀπὸ ὑπέρτατη πηγὴ νοήματος καταλήγει ἰδεολογικὴ κατασκευὴ γιὰ τὴ νομιμοποίηση σχέσεων κυριαρχίας, ἐνῶ ἡ διάκριση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ζῶο ἢ τὴ μηχανὴ θεωρεῖται ρευστή.

Μάταια ὁ Fukuyama θὰ προσπαθήσει νὰ ἐκφράσει τὴν ἀγωνία του γιὰ τὸ τί σημαίνει νὰ εἶναι κανεὶς ἄνθρωπος. Πρόκειται μόνο γιὰ μίαν ἐξελικτικὴ διαδικασία αἰώνων, στὴν ὁποία δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ βρεῖ κανένα σταθερὸ χαρακτηριστικὸ ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ· Δὲν ὑπάρχει ἀνθρώπινο

21. Γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ βλ., ἀντὶ πολλῶν, Fr. Crick, *Μιὰ ἐκπληκτικὴ ὑπόθεση. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀναζήτηση τῆς ψυχῆς*, Δρ. Νικολινάκος, Γ. Μάμαλης, Δ. Μαλάμης (ἐπιμ.), μετάφρ. Κ. Κορφιάτης, ἐκδ. Κάτοπτρο, Ἀθήνα 1997· G. Edelman καὶ G. Tonori, *Τὸ σύμπαν τῆς συνείδησης*, Ν. Ταβερναράκης (ἐπιστ. ἐπιμ.), μετάφρ. Βασιλικὴ Βακάλη, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2008· P. Churchland, *Υλικὴ ὑπόσταση καὶ συνείδηση*, μετάφρ. Κατερίνα Κοσμᾶ, ἐκδ. Παρισιάνου Α.Ε., Ἀθήνα 2010.

22. Ὑπάρχει διάχυτος ὁ προβληματισμὸς γιὰ τὰ συναισθήματα τῶν ζώων ὡς βιοχημικοὺς ἀλγόριθμους ἐπεξεργασίας δεδομένων καὶ γιὰ τὴ σχέση τους μὲ τὰ ἀνθρώπινα συναισθήματα· βλ. J. Gregg, *Are Dolphins really smart? The mammal behind the myth*, Oxford University Press, Oxford, U.K. 2013, σσ. 82-83.

23. Y. N. Harari, *Ὁ π.*, σσ. 19-20.

εἶδος ἢ ἀνθρώπινο «εἶναι» καί, ἂν ὑπάρχει, δὲν ἀντιπροσωπεύει ἀναγκαῖα τὴν ἀλήθεια καὶ τὸ δίκαιο²⁴; Στὸ πλάισιο αὐτὸ ὁ ἐν λόγῳ στοχαστὴς θὰ προτείνει τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τῆς ἀνθρωπινότητας τοῦ ἀνθρώπου ὡς πηγῆς ἀξιῶν, πέρα ἀπὸ τὶς πολιτισμικὲς ἢ ἄλλες διαφορές²⁵, καὶ θὰ τονίσει τὴ σχέση τῆς φύσεως μὲ τὴ φιλελεύθερη δημοκρατία καὶ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, ἀκόμη καὶ μὲ αὐτὴν τὴν ἠθική²⁶. Ὁ Fukuyama ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲν ὑπαγορεύει ἕναν πλήρη καὶ ἀκριβῆ κατάλογο δικαιωμάτων. Πολλὲς φορὲς μάλιστα ἐμφανίζει ἐπιθυμίες καὶ ἐπιδιώξεις ποὺ ἀντιστρατεύονται τὸ κοινὸ καλὸ, ὅπως ἡ βία. Ἀλληλεπιδρᾷ μὲ τὸ εὐρύτερο φυσικὸ καὶ τεχνικὸ περιβάλλον καὶ εἶναι εὐπλάστη. Ὡστόσο, ἡ ἀνθρώπινη φύση συνιστᾷ ἕνα ἀνυπέρβλητο ὄριο, ἕνα ὄριο ποὺ ὁρίζει τὴν ἀνθρωπινότητά μας, ἐδράζει τὰ θεμελιώδη ψυχοπνευματικὰ μας χαρακτηριστικὰ καὶ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν πραγμάτωση τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας καὶ τὴν κατάκτηση ἐκείνης τῆς πολιτικῆς τάξεως, ποὺ εἶναι ἱκανὴ νὰ ἀπαξιώσει μορφὲς πολιτικῆς τυραννίας ἢ τὴν ἄσκηση βίας ὡς θεμελιακὰ ἀπάνθρωπες²⁷.

Στὴν ἴδια γραμμὴ σκέψεως, ὁ Habermas θὰ θεωρήσει κυρίως τὴν εὐγονική ὡς τὴν ὑπ' ἀριθμὸν ἕνα ἀπειλὴ κατὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Θὰ θέσει ζητήματα ἀλληλεγγύης, εὐθύνης καὶ σεβασμοῦ, ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὶς ἐπιλογὲς ὑπέρβασης τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον ἐπιχειρεῖ ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη, καὶ θὰ προβληματισθεῖ ἰδιαιτέρως γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τεχνολογικῶν δυνατοτήτων στὰ χέρια τῆς ἀδυσώπητης ἀγορᾶς²⁸. Γιὰ τὸν Habermas, ἡ ἐργαλειοποίηση

24. Fr. Fukuyama, *ὁ.π.*, σ. 24.

25. Fr. Fukuyama, *ὁ.π.*, σ. 30.

26. Fr. Fukuyama, *ὁ.π.*, σ. 190.

27. Fr. Fukuyama, *ὁ.π.*, σ. 228. Ὁ Fukuyama ἐπιμένει ὅτι, πέρα ἀπὸ τὰ κληρονομικὰ καὶ τὰ ἐπίκτητα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀνθρώπου, ὑπάρχει ἕνας οὐσιώδης πυρήνας, τὸν ὁποῖο, ὀνομάζει ἀποφατικά «παράγοντα X», ὁ ὁποῖος καθορίζεται ἀπὸ τὶς δυνατότητες καὶ τὶς διαστάσεις τῆς ἀνθρώπινης βιολογίας καὶ ὁρίζει, μὲ τὴ σειρά του, τὰ σταθερὰ καὶ διαιώνια ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἐκφράζονται στὴν ἱστορία καὶ δημιουργοῦν πολιτισμικὰ μορφώματα, χωρὶς νὰ ταυτίζονται μὲ αὐτά. Τέτοια χαρακτηριστικὰ θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος, ἡ γλῶσσα, τὸ συναίσθημα, ἡ ἠθικὴ διάσταση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ τέχνη, ἡ ἀναγκαιότητα τοῦ θρησκευεῖν κ.ἄ.

28. J. Habermas, *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?*, Suhrkamp, Frankfurt 2001, σσ. 37-39, ὅπως παρατίθεται στό: Θ. Τάσης, *ὁ.π.*, σ. 333.

καί «ἐκτεχνίκευση» τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀποτέλεσμα μιᾶς πορείας αἰώνων κυριαρχίας τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος, ἔχει ἀνάγκη τὴν ἠθικὴ – πολὺν περισσότερον σήμερα, ποὺ ἡ τεχνοεπιστῆμη ἔχει ἀποδομήσει συστηματικὰ τὴ φύση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ συζητεῖ ἀκόμη καὶ τὴν «ἀναμάγευση» τῆς φύσεως ὡς μιὰ προσπάθεια ἐπαν-ἠθικοποίησής της, προκειμένου νὰ μπεῖ φρένο στὶς διαλυτικὲς τάσεις τῆς ὕστερης νεωτερικότητος²⁹. Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ φρενίτιδα τοῦ τεχνολογικοῦ μεσσιανισμοῦ, κατὰ τὶς γνώμες ὅλων τῶν εἰδικῶν, μοιάζει μὴ ἀνασχεσίμη.

γ) Τὸ κίνημα τοῦ μετανθρωπισμοῦ φέρει τὰ σαφῆ χαρακτηριστικὰ μιᾶς ἐκκοσμικευμένης θρησκείας. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ διόλου δὲν σημαίνει τὴν ἀνύψωση τοῦ ἀνθρώπου σὲ θεότητα, ἔστω καὶ μὲ μιὰ ἐκκοσμικευμένη κατανόηση τῆς θεότητος, σύστοιχης μὲ τὴν ἐποχὴ μας. Σημαίνει τὴν ἀντικατάσταση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν μετάνθρωπο ὡς ὃν μὲ θεϊκὰ χαρακτηριστικὰ, ἕναν ἀνθρωπόθεο. Ἀπὸ τὴν εὐγονικὴ, τὴν κρουγονικὴ, τὰ πειράματα διαδρασης τοῦ ἐγκεφάλου μὲ ὑπολογιστὴ, τὴ μεταφόρτωση σὲ *bit* τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ (γιὰ κάποιους καὶ τῆς συνείδησης), τὴν ὑποκατάσταση –ἀργότερα καὶ ἀντικατάσταση– ἀνθρωπίνων λειτουργιῶν καὶ ὀργάνων μὲ νανομηχανές, στόχος εἶναι ἡ ριζικὴ ἐπιμήκυνση τῆς ζωῆς, μέχρι τὴν κατὰκτηση τῆς ἀθανασίας ἀπὸ τὸν μεταβιολογικὸ «ἄνθρωπο». Τὸ χριστιανικὸ ὑπόβαθρο μιᾶς τέτοιας προσπάθειας, ἔστω καὶ ἐξαμβλωματικὰ ἐκκοσμικευμένο, παραμένει προφανές.

Ὅπως ἐπισημαίνουν εἰδικοὶ ἐρευνητές, ἡ «ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς τεχνοθρησκείας»³⁰ ἐμφανίζεται ἀντινομικά, παρὰ τὸν προσδιορισμὸ τῶν

29. J. Habermas, ὁ.π., σσ. 48-49. Ὁ Θ. Τάσης (ὁ.π., σ. 334) κάνει λόγο γιὰ παρερμηνεία τοῦ Habermas στὸ σημεῖο αὐτό, ἐνῶ οἱ H. Kissinger, E. Schmidt, D. Huttenlocher, ὁ.π., σσ. 261-262, μιλοῦν γιὰ ἕνα ἄλλο εἶδος ἐπαναμάγευσης τοῦ κόσμου μέσα ἀπὸ μιὰ ὑποταγὴ στὶς προφητικὲς ἀποφάσεις τῆς T.N., οἱ ὁποῖες ὑποκρύπτουν μιὰ θεϊκὴ ἱκανότητα «μυστικῆς» κατανόησης τοῦ κόσμου καὶ τῶν δυνατοτήτων του, πέρα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη γνώση καὶ ἀντίληψη.

30. Θ. Τάσης, ὁ.π., σ. 37. Τὴν ἐμφάνιση θρησκευτικῶν χαρακτηριστικῶν στὶς τεχνοεπιστῆμες ἔχει παρατηρήσει, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ὁ Harari, διακρίνοντάς τη σὲ δύο χαρακτηριστικούς τύπους: τὸν τεχνοανθρωπισμὸ καὶ τὴ θρησκεία τῶν δεδομένων (νταταϊσμὸς, ἀπὸ τὸ *data*). Ὁ πρῶτος ἀντιστοιχεῖ στὸ κίνημα τοῦ ὑπερανθρωπισμοῦ, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει τὸν βελτιωμένο ἄνθρωπο ὡς τὸ μεταφυσικὸ καὶ θρησκευτικὸ ἀρχέτυπο ἐνὸς ἀθάνατου

τρανσουμανιστών ως ὀρθολογιστῶν ἀθέων ἢ ἀγνωστικιστῶν καὶ τὴν ὑπεράσπιση τῆς ἐπιστημονικότητας τῶν θέσεών τους, παραπέμπει δὲ στὴ μαγεία καὶ τὴν ἀλχημεία³¹. Γιὰ τὸν Θεοφάνη Τάση, εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς εἰκονικῆς μας κοινωνίας καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ὑποκειμένου γιὰ ὁρατότητα καὶ ἀναγνώριση³². Ἔχει παρατηρηθεῖ, ἰδιαίτερα στὸ ἔργο τοῦ Kurzweil, ἀκόμη καὶ παρόμοια φρασεολογία μὲ κάποια σύγχρονα χριστιανικὰ ρεύματα, ἐνῶ ἡ σύνδεση τοῦ μετανθρωπισμοῦ μὲ τὴν ἐγελειανὴ σκέψη ἢ θέσεις καὶ ἀπόψεις τοῦ Teilhard de Chardin ὑποδηλώνει τὶς μεταφυσικὲς διαστάσεις τοῦ κινήματος³³. Γιὰ τοὺς γνωστὸς μετανθρωπιστὲς Fuller καὶ Lipińska, ἡ θεομορφία τοῦ ἀνθρώπου, μὲ ἐμπιστοσύνη στὴ γνώση καὶ κατάφαση στὸ νέο, εἶναι ἡ μόνη ἱκανὴ νὰ ἀναγνωρίσει, σὲ πείσμα τοῦ ἐπιστημονικοῦ κατεστημένου, τὸν εὐφυῆ σχεδιασμὸ τοῦ σύμπαντος. Ἡ γνώση αὐτὴ θὰ καταστήσει ἱκανὴ τὴ «θεομίμηση» ὡς τὴν ἱκανότητα νὰ «μποῦμε στὸ μυαλὸ τοῦ Θεοῦ», κατακτώντας μία ἰσοθεΐα, ἡ ὁποία παραπέμπει εὐθέως στὸ προπατορικὸ ἀμάρτημα³⁴.

Ἐπιπλέον, ἡ μεταφυσικὴ νοολογία, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ τὴν πεμπτοσύνη τῆς τρανσουμανιστικῆς κοσμοθεώρησης, ὁδηγεῖ σὲ μία σωτηριολογικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας, κατὰ τὴν ὁποία τὸ σύνολο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξέλιξης καὶ βελτίωσης τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὸν μεταφυσικὸ στόχο τῆς ἐξάλειψης τῆς ὀδύνης, τῆς δυστυχίας καὶ τοῦ θανάτου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ διάσωση ἢ μὴ τῆς ἀνθρώπινης βιολογίας. Εἶναι ἀξιο-

τεχνανθρώπου. Ὁ δεῦτερος (νταταϊσμός) ἀντιστοιχεῖ στὸ κίνημα τοῦ τεχνικοῦ μετανθρωπισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, λατρεύοντας τὴ συρροή, ἐπεξεργασία καὶ ἐλεύθερη διακίνηση δεδομένων (data), ὡς τὴ μοναδική, μεταφυσικοῦ χαρακτήρος, ἱκανότητα γιὰ παντογνωσία καὶ παντοδυναμία. Γιὰ τὸν νταταϊσμὸ κάθε λέξη, πράξη, πληροφορία, ἀκόμη καὶ ἡ σκέψη ἢ τὸ συναίσθημα, εἶναι ἓνα κομμάτι τῆς μεγάλης ροῆς δεδομένων, τοῦ μεγάλου κοσμικοῦ σχεδίου, ἡ συνολικὴ γνώση τοῦ ὁποίου θὰ ὁδηγήσει στὴν ἀποκρυπτογράφησή του καὶ τὴν κυριαρχία τοῦ μεταβιολογικοῦ ὄντος, μετατρέποντας τὸν γνώστη αὐτοῦ τοῦ σχεδίου σὲ κοσμικὸ κυρίαρχο τοῦ παντός, μὲ προφανῆ τὰ θεϊκά χαρακτηριστικά. Βλ. Y. N. Harari, *ὁ.π.*, σσ. 337-338, 371-372.

31. J. P. Farrell καὶ Sc. D. de Hart, *Transhumanism: A Grimoire of Alchemical Agendas*, Feral House, Port Townsend, WA 2011.

32. Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμός: Εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο καὶ τεχνητὴ νοημοσύνη*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2019, σσ. 31-42.

33. R. Geraci, "Apocalyptic AI: Religion and the Promise of Artificial Intelligence", *Journal of American Academy of Religion* 76, 1 (March 2008), σσ. 138-166.

34. St. Fuller καὶ Veronika Lipińska, *The Proactionary Imperative: A foundation for Transhumanism*, Palgrave MacMillan, London 2014, σσ. 45-46.

σημείωτη και ἔχει παρατηρηθεῖ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς, μιὰ μεταφυσικὴ ιδεαλιστικὴ θεώρηση τῆς νοημοσύνης ὡς τὸ θεωρητικὸ ὑπόβαθρο αὐτῆς τῆς προσπάθειας. Ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴ θεοφυσικὴ τοῦ γνωστοῦ φυσικοῦ Frank Tipler καὶ μὲ δεδομένη τὴν ὑποτίμηση τῆς φύσεως καὶ τὴν ἀσφυκτικὴ αἴσθηση τῆς ὕλικῆς πραγματικότητας, προπαγανδίζεται μιὰ νοολογία, μιὰ ἀθανασία τῆς νοημοσύνης, ἱκανὴ νὰ διαιωνισθεῖ ἀκόμη καὶ σὲ συνθῆκες συμπαντικῆς κατάρρευσης. Μία τέτοια ἀντίληψη δὲν εἶναι πολὺ μακριὰ ἀπὸ ἓναν (νεο-)μανιχαϊσμὸ καὶ ἓναν (νεο-)γνωστικισμό, ἔστω καὶ μὲ τεχνοεπιστημονικὸ μανδύα.

Τέλος, ἡ τρανσουμανιστικὴ κοσμοθεώρηση ὡς μιὰ θρησκεία χωρὶς Θεό, συναντᾷ τὸ θρησκευσιολογικὸ της παράλληλο στὴ βουδιστικὴ καὶ τὴ σιντοϊστικὴ πνευματικότητα. Ἡ ἀναζήτηση μιᾶς «τεχνολογικῆς πνευματικότητας», ποὺ ἐνσωματώνει βουδιστικὰ καὶ σιντοϊστικὰ στοιχεῖα, πυροδότησε μιὰ ὀλόκληρη συζήτηση γύρω ἀπὸ τὴν πνευματικότητα ἢ τὴν ἠθικὴ τῆς T.N. καὶ τοῦ μετανθρώπου, ἀλλὰ καὶ τὴ διάδραση ὅλων αὐτῶν, πιθανὸν καὶ κάποιου εἴδους συγχώνευσή τους μὲ τὶς παραδοσιακὲς θρησκείες. Ἡ συζήτηση αὐτή, ἀποτυπωμένη σὲ μιὰ πληθωρικὴ βιβλιογραφία, δὲν ἐξαιρεῖ τὴ χριστιανικὴ θρησκεία, προσφέροντας στὴν ἐπιστήμη τῆς θεολογίας ἓνα νέο, πλούσιο πεδίο ἀνθρωπολογικοῦ προβληματισμοῦ στὸν 21ο αἰῶνα³⁵.

δ) Ἡ «νέα ἀνθρωπολογία» τοῦ τρανσουμανισμοῦ προΐδεάζει γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο πιθανοῦ τεχνο-ολοκληρωτισμοῦ. Τόσο ἡ T.N. Γενικοῦ Σκοποῦ, ἢ ὅποια ἀπαιτεῖ ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη συσσώρευση πληροφοριῶν (*Big Data*) καὶ ἄρση τῆς ιδιωτικότητας, ὅσο καὶ ὁ ὑπερανθρωπισμὸς μὲ τὶς γονιδιακὲς καὶ νανοτεχνολογικὲς του παρεμβάσεις, θὰ μπορούσαν κάλλιστα νὰ μετεξελιχθοῦν σὲ πρακτικὲς ὀλοκληρωτισμοῦ· πολὺ περισσότερο, ὅσο παραμένουν στὰ χέρια τῆς ἀγορᾶς χωρὶς κοινωνικὸ ἔλεγχο ἢ τροφοδοτοῦν τὴν ἀκόρεστη ἐπιθυμία ὑπερδυνάμεων γιὰ οἰκονομικὴ καὶ γεωστρατηγικὴ κατίσχυση. Ὁ ἔλεγχος τῆς ἀνθρώπινης

35. St. Garner, "Transhumanism and Christian Social Concern", *Journal of Evolution and Technology* 14, 2 (August 2005), σσ. 29-43. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες ἀναφορικὰ καὶ μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες βλ. Θ. Τάσης, *Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης*, ὁ.π., σσ. 281-285, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

συμπεριφορᾶς πλέον ὑπερβαίνει τὸ ἐπίπεδο τῆς ψυχολογίας καὶ ἀγγίζει τὸ ὄντολογικὸ ἐπίπεδο.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπεισέρχεται ὁ οὐσιαστικὸς προβληματισμὸς μήπως ὅλη αὐτὴ ἡ τεχνοσυντηρητικὴ στάση ἀποτελεῖ, τὸ ὀλιγώτερο, προστάδιο ἐνὸς τεχνοφοβικοῦ συνδρόμου, μὲ σημαντικὲς κοινωνικοπολιτικὲς προεκτάσεις, ποὺ ὑποστηρίζονται ἀπὸ σενάρια κοσμικῆς καταστροφῆς καὶ τροφοδοτοῦν μία συνομωσιολογικὴ στάση σὲ μεγάλο τμῆμα τῆς παγκόσμιας κοινωνίας.

Ἀναμφίλεκτα, ἓνας τέτοιος κίνδυνος εἶναι πιθανός, ἴσως καὶ ὁρατός, ἐδραζόμενος στὴν προσπάθεια ἐξυπηρέτησης ποικίλων συμφερόντων, μὲ σύμμαχο τὴν στοχευμένη πληροφόρηση ἢ παραπληροφόρηση τῶν κοινωνιῶν. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν εἶναι ἀναγκαία ἡ ἔγκυρη γνώση καὶ ὁ νηφάλιος προβληματισμός. Ὅμως, εἶναι ἐξίσου πιθανός, ἴσως καὶ ὁρατός καὶ ὁ ἀντίθετος κίνδυνος, γιὰ τὸν ὁποῖο μάλιστα θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι ὑπάρχουν καὶ σημαντικὲς ἐνδείξεις, μέρος τῶν ὁποίων ἐπισημάνθηκε ἤδη σὲ ὅλο τὸ εὖρος τῆς παρούσας μελέτης, ἰδιαίτερα στὴν ἀρχή, ἐκφραζόμενες τὶς περισσότερες φορὲς ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς εἰδικούς³⁶. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ λύση δὲν βρίσκεται οὔτε στὸν θρησκευτικὸ ριζοσπαστισμὸ ἢ τὸν φονταμενταλισμὸ οὔτε στὸν κοινωνικὸ ἐφησυχασμὸ ἢ ἓνα εἶδος χριστιανικῆς ἀντι-φονταμενταλιστικῆς μακαριότητος. Τὰ ζητήματα τίθενται καὶ εἶναι σοφώτερο νὰ ἀναζητήσουμε τὴ λύση τους, προτοῦ καταστοῦν ἀνυπερβλήτα προβλήματα.

Πράγματι, ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως μὲ τὴ συν-επαγόμενη ὑποταγὴ τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀλγοριθμικὴ δουλεία συνιστᾷ ἓναν ὁρατὸ κίνδυνο τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νέων τεχνολογιῶν. Ταυτόχρονα, ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς στηρίζεται στὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεως, τὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβαθρο τοῦ πολιτικοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστόσο, πέρα ἀπὸ τὴν ἐκλαίκευτικὴ ἄποψη ὅτι ἡ ἐπιστήμη θεμελιώνεται στὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία καὶ τὴν ὑπερασπίζει, ἡ ἐπιστημονικὴ πρωτοπορία σήμερα, περήφανα ἀποδεδειγμένη ἀπὸ κάθε θρησκευτικὴ καὶ μεταφυσικὴ

36. Ὁ St. Russell, ὁ.π., σσ. 213-214, ἀναφέρει κορυφαίους ἐρευνητὲς τῆς T. N., οἱ ὁποῖοι ἀνησυχοῦν καὶ προσπαθοῦν νὰ εὐαισθητοποιήσουν γιὰ τοὺς κινδύνους, σημειώνοντας ὅτι, σήμερα, ὁ κατὰλογος τῶν ἀνησυχούντων εἰδικῶν εἶναι πολὺ μεγαλύτερος.

άναφορά, θεωρεί κάθε ανθρώπινη επιλογή και πράξη αποτέλεσμα ηλεκτροχημικών διεργασιών του έγκεφάλου. Γενετιστές, μοριακοί βιολόγοι και νευροεπιστήμονες εξαντλούν τή «φαινόμενη» ανθρώπινη έλευθερία στον «χώρο» που όρίζεται μεταξύ του ντετερμινισμού και της τυχειότητας, κατανοώντας παράλληλα τήν επιθυμία και τὸ συναίσθημα ὡς βιολογικούς ἀλγορίθμους και τίποτε περισσότερο. Πειράματα προσδοκώμενης πρόβλεψης τῶν ἐπιθυμιῶν με σαρωτὲς ἐγκεφάλου³⁷ ἢ τὸ πείραμα τῶν δύο ἐγκεφαλικῶν ἡμισφαιρίων γιὰ νὰ δειχθεῖ ὁ μὴ ἐνιαῖος ἑαυτὸς³⁸ ἐπιχειροῦν νὰ ἀποδείξουν τὶς ἐπιστημονικὲς αὐτὲς προκατανοήσεις.

Ἐσχατο ἐμπόδιο εἶναι ἡ ἀπροσδιοριστία τῆς συνείδησης καὶ ἡ ὑπαρξη τῆς ἀναστοχαστικῆς αὐτοσυνειδησίας, παρὰ τὶς θρυλούμενες προσπάθειες ἀποδόμησης ἢ καὶ μεταφόρτωσής της σὲ ψηφιακὴ μορφή³⁹. Κατὰ τὴ μαρτυρία τῶν εἰδικῶν, ἀπὸ τὸ 1947 ποὺ ὁ Alan Turing ἔθεσε τὸ ζήτημα μέχρι σήμερα, καμία οὐσιαστικὴ πρόοδος δὲν ἔχει γίνεῖ ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτό⁴⁰. Γνωρίζουμε τρισεκατομμύρια βιοχημικῶν ἀντιδράσεων καὶ ηλεκτρικῶν σημάτων νὰ διαπλέουν περισσότερους ἀπὸ 80 δισεκατομμύρια νευρῶνες τοῦ ἐγκεφάλου, δημιουργώντας πολυάριθμα, πολὺπλοκα δίκτυα. Δὲν ἔχουμε ὅμως τὴν παραμικρὴ ιδέα γιὰ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο αὐτὸς ὁ ὡκεανὸς ηλεκτροχημικῆς δραστηριότητος μετασχηματίζεται σὲ θλίψη, θυμὸ, ἀγάπη, ἐπιθυμία, φαντασία, συγχώρεση, αὐτοπροσφορά. Πολὺ περισσότερο, ἀγνοοῦμε πῶς σχηματίζεται τὸ ἀναστοχαστικὸ ὑποκείμενο καὶ ἡ αὐτοσυνειδησία, τὸ ἐγὼ καὶ ὁ ἑαυτός, με τὴν ἱκανότητα νὰ κρίνει τὴ συμπεριφορά μας, νὰ θέτει στόχους καὶ νὰ καθορίζει τὴν ἐνότητα καὶ τὸν προσανατολισμὸ τῆς ὑπάρξεώς μας. Τὸ αἶνιγμα κορυφώνεται ἀπὸ τὴν ἀπορία τῶν εἰδικῶν γιὰ τὸ ποιό

37. Βλ. ἀντὶ πολλῶν D. M. Wegner, *The Illusion of Conscious Will*, The MIT Press, Cambridge MA 2002. Πρὸς C. S. Soon (et al.), “Unconscious Determinants of Free Decisions of Human Brain”, *Nature Neuroscience*, 11, 5 (2008), σσ. 543-545.

38. St. Russell, ὁ.π., σσ. 322-324· J. Le Doux, D. Wilson, M. Gazzaniga, “A divided mind: Observations on the conscious properties of the separated hemispheres”, *Annals of Neurology* 2, 5 (1977), σσ. 417-421.

39. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. τὴν πληρέστατη ἀνάλυση τοῦ Θεοφάνη Τάση, ὁ.π., σσ. 250-265, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

40. St. Russell, ὁ.π., σ. 35.

μπορεί να είναι τὸ ἐξελικτικὸ ὄφελος ἀπὸ ἓνα τέτοιο φαινόμενο, ὅταν ἡ Τ.Ν. ἀποδίδει περιήφηση μὲ τὴν ἀπουσία τῆς συνείδησης⁴¹.

Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργημένου ἀνθρώπου καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ τρανσουμανισμοῦ

Μόλις χρειάζεται να παρατηρηθεῖ πὼς ὅλα τὰ ἀνωτέρω συνιστοῦν ἐξαιρετικὰ σημαντικὲς θεολογικὲς προκλήσεις, ἀναδεικνύοντας τὸν κομβικὸ ρόλο τῆς θεολογίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιμαντικῆς, προκειμένου νὰ μὴν ἐπιβεβαιωθεῖ τὸ χειρότερο σενάριο. Πρεσβεύουμε πὼς ὁ θεολογικὸς λόγος ὀφείλει νὰ προβληματισθεῖ νηφάλια, μακριὰ ἀπὸ τεχνοφοβικὰ σύνδρομα, γιὰ τὶς τυχὸν θεολογικὲς προσλαμβάνουσες τοῦ «μετανθρώπου» καὶ συγκεκριμένα γιὰ τὴ διατήρηση ἢ μὴ τοῦ κατ' εἰκόνα ὡς στοιχείου βαθεῖας ὀντολογικῆς ἐλευθερίας – μιᾶς ἐλευθερίας ποὺ ξεπερνᾷ, χωρὶς νὰ μηδενίζει, τὴ σχετικὴ κοινωνικοπολιτικὴ ἢ ψυχολογικὴ διάσταση τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ὑπερβαίνοντας ταυτόχρονα τυχὸν γονιδιακὸ θρησκευτικὸ της ὑπόστρωμα.

Τὰ θεολογικὰ ἐρωτήματα, ποὺ ἐγείρονται ἀπὸ τὴν προσπάθεια τῆς ἐπιστήμης νὰ οἰκοδομήσει τὸν ἄνθρωπο τοῦ μέλλοντος, εἶναι πολλὰ καὶ καίριας σημασίας. Μπορεῖ νὰ βρεῖ ἡ «ἐπιστημονικὴ» ἀντίληψη περὶ ἀνθρώπου –ὡς ἀποκλειστικὰ βιολογικοῦ ὄντος– θεολογικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἐρείσματα; Ποιὰ σωτηριολογικὴ προοπτικὴ μπορούμε νὰ ἀναγνωρίσουμε στὸν ἄνθρωπο, ὅταν τὸν ἐξαντλήσουμε σὲ μόνη τὴ βιολογία του; Ἀναμφίβολα, στὴ νεωτερικὴ καὶ μετανεωτερικὴ ἐποχὴ μας, ὅταν οἱ σχετικὲς ἐπιστῆμες ἔχουν ἀποδείξει τὴ στενὴτατὴ σχέση μετὰ ψυχονοητικῶν λειτουργιῶν καὶ ἐγκεφάλου (σκέψη, κρίση, συναισθήματα), δὲν μπορούμε νὰ κάνουμε λόγο περὶ ψυχῆς μὲ ὅρους τῆς προνεωτερικότητος. Μποροῦμε ὅμως νὰ ἀπορρίψουμε τὴν ὕπαρξη τῆς ψυχῆς –ἢ ὅπως ἀλλιῶς ὀνομάσουμε τὸν ἀνθρωπολογικὸ αὐτὸ παράγοντα– ἢ τὴν κατανόησή της μὲ ὅρους μεταθανάτιας ἐπιβίωσης; Ποιὰ ἡ σχέση τῆς ψυχῆς μὲ τὴν ὑπόσταση ἢ τὸ πρόσωπο; Ποιὰ ἡ σχέση τῆς ψυχῆς μὲ τὴ θεολογία τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργημένου

41. Y. N. Harari, ὁ.π., σσ. 104-106.

άνθρώπου, όπως αντιλαμβάνεται και ἐρμηνεύει ἡ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας τῇ βιβλικῇ αὐτῇ ἔκφραση;

Αὐτονόητα, τὰ ἐρωτήματα αὐτά –καὶ τόσα ἄλλα– εἶναι ἀδύνατο νὰ τύχουν ἀναλυτικῆς πραγμάτευσης στὸ στενὸ πλαίσιο τῆς παρούσας μελέτης. Ἐπομένως, θὰ ἀρκεσθοῦμε σὲ κάποιες ἐπισημάνσεις ἀναφορικὰ μὲ τὴ θεολογία τοῦ κατ' εἰκόνα, ἐπεὶδὴ πιστεύουμε πὼς στὸ σημεῖο αὐτὸ βρίσκεται ὁ πυρήνας τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, τοῦ θεολογικοῦ αὐτοῦ πεδίου ποὺ μέλλει νὰ ἀπασχολήσῃ ἔντονα τὴ θεολογία τοῦ 21ου αἰ.⁴²

Πρῶτῃ ἀξιοσημείωτῃ παρατήρηση συνιστᾷ ἡ ἀποφατικὴ κατανόηση τοῦ κατ' εἰκόνα. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι, γιὰ τὴν πλειονότητα τῶν ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων καὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς τους, ὡς περιεχόμενο τοῦ κατ' εἰκόνα θεωρεῖται τὸ λογικὸ καὶ τὸ αὐτεξούσιο, ἡ ἴδια ἡ πατερικὴ σκέψη ἀρνεῖται νὰ ἐξαντλήσῃ τὸ κατ' εἰκόνα σὲ συγκεκριμένο ἐντοπισμό. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νὰ παρασταθεῖ πλήρως, ἀπὸ κανένα ἀνθρώπινο (κτιστό) χαρακτηριστικό. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Κάλλιστος Ware, ἐνῶ τὸ κατ' εἰκόνα θεωρεῖται δεδομένο, οὔτε ἡ Γραφὴ οὔτε τὸ Σύμβολο Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως οὔτε οἱ Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι διευκρινίζουν «τὴν ἀκριβὴ φύση τῆς ἐνοικούσης εἰκόνας»⁴³. Ἔτσι, ὁ Γρηγόριος Νύσσης θὰ παρατηρήσῃ ὅτι, ὅπως ἡ θεϊκὴ φύση εἶναι ἀποφατικὴ καὶ ἀθεώρητη, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο εἶναι «ἀθεώρητος ἡ τοῦ ἀνθρώπου φύσις»⁴⁴, ἐνῶ ὁ Ἐπιφάνιος Σαλαμίνος, ἀφοῦ βεβαιώσῃ τὴν πίστη στὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ἀποτρέψῃ τὴν περαιτέρω ἐκζήτηση συγκεκριμένου ἐντοπισμοῦ της, ἀποδίδοντας τὴ γνώση αὐτὴ ἀποκλειστικὰ στὸν Θεό⁴⁵.

42. Τὸ πεδίο τῆς ἀνθρωπολογίας ὡς προνομιακὸ θεολογικὸ πεδίο τοῦ 21ου αἰ. ἐπεσήμανε προφητικὰ ὁ ἀείμνηστος Μητροπολίτης Διοκλείας Κάλλιστος Ware, στό: *Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία στὸν 21ο αἰώνα*, μετάφρ. Ν. Ντόντος, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2005, σ. 25.

43. Μητροπολίτης Διοκλείας Κάλλιστος Ware, *Ἐχθροὶ ἢ φίλοι; Τὸ σῶμα, ἡ ψυχὴ καὶ τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου*, μετάφρ. Πολυξένη Τσαλίκη-Κιοσόγλου, ἐκδ. Ἐν Πλῶ, Ἀθήνα 2015, σσ. 40-41.

44. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, PG 44, 153D, ἰδίως 156A-B.

45. Ἐπιφανίου Σαλαμίνος, *Πανάριον*, 70, PG 42, 344B.

Τὴν ἴδια ἀποφατικότητα ἐκφράζει ἡ πατερικὴ σκέψη, ὅταν καλεῖται νὰ προσδιορίσει τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενον τῆς ψυχῆς. Παρὰ τὴν κοινὴν μὲ τὴν πλατωνικὴ παράδοση χρῆσιν ἰδεαλιστικῶν ὅρων γιὰ τὴν περιγραφὴ τῆς (ἀπλῆς, ἀσώματης, ἀειδῆς, ἀθάνατης), ἡ καθ' αὐτὸ οὐσία τῆς ψυχῆς παραμένει ἀποφατικὴ. Ἡ ἀποφατικότητα αὐτὴ ἔρχεται νὰ συμπληρώσει τὴν ἀντιπλατωνικὴ, χριστιανικὴ θεώρηση τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ εἶναι κτιστὴ, κατὰ φύσιν θνητὴ καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν τῆς ἀγνώστη. «Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ μιλήσω γιὰ τὸν Θεό», ἀναρωτιέται ὁ Κύριλλος Ἱεροσολύμων, «ὅταν, ἐνῶ ἔχω ψυχὴ, δὲν μπορῶ νὰ ἐξηγήσω τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς;»⁴⁶. Στὴν ἴδια γραμμὴ σκέψεως, καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος θὰ ἀναρωτηθεῖ γιὰ τὴ φύσιν τῆς ψυχῆς καὶ, ἀφοῦ ἀποκλείσει κάθε οὐσιαστικὸ προσδιορισμὸ τῆς ἀπὸ κτιστὰ στοιχεῖα (ἀήρ, πνεῦμα, ἄνεμος, πῦρ), θὰ τὴν ἀποδεχθεῖ ἀποφατικὰ⁴⁷.

Ἐπιπρόσθετα, τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς τοῦ Χριστοῦ, ἡ Ἑνσάρκωση, ἡ θυσία τοῦ Σταυροῦ, κατ' ἐξοχὴν τὸ γεγονὸς τῆς Ἀναστάσεως ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀναλήψεως τῆς ἀνθρωπίνης πηλοῦ καὶ τῆς ἐνθρονίσεώς τῆς στὴ ζωὴ τῆς Τριάδος, ὑποχρεώνουν τὴ συμπερίληψιν καὶ τοῦ σώματος στὴν πραγματικότητα τοῦ κατ' εἰκόνα καί, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, τὴν ἀπόδοση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ στὸν ὅλο ἄνθρωπο⁴⁸.

Σὲ κάθε περίπτωσιν ὅμως, ἡ ἀποφατικὴ κατανόηση τοῦ κατ' εἰκόνα ἀλλὰ καὶ τῆς ἴδιας τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς, παρ' ὅτι μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθοῦν ποικιλότροπα, σίγουρα δὲν ἐγκιβωτίζουν τὸ κατ' εἰκόνα στὴν ἀνθρώπινη βιολογία. Γιὰ τὸ σύνολο τῆς πατερικῆς γραμματείας ἡ ψυχὴ, παρότι κτιστὴ καὶ φύσει θνητὴ, παραμένει διακριτὴ ἀπὸ τὸ σῶμα, ἂν καὶ μέρος τῆς μιᾶς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ χάριτι ἀθάνατη. Τὸ δὲ κατ' εἰκόνα, ἐνῶ χαρακτηρίζει τὴν ψυχοσωματικὴν ὁλότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἐκφράζεται προνομιακὰ ἀπὸ τὰ ἀνώτερα ψυχικὰ του χαρακτηριστικὰ καὶ ὄχι τὰ βιολογικά.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀναγκαίαια μιὰ εἰδικώτερη παρατήρηση: Γιὰ τὴν πατερικὴν γραμματεία ὁ ἄνθρωπος εἶναι πλασμένος κατὰ τὴν εἰκόνα

46. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατηχήσεις* 6, 6, PG 33, 548B.

47. Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Περὶ Ἀκαταλήπτου*. *Πρὸς Ἀνομίους*, V, 4, PG 48, 740.

48. Βλ. ἀντὶ πολλῶν Εἰρηναίου Λουγδούνου, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, Ε', VI, I, εἰς. – μετὰφρ. – σχόλ. ἀρχιμ. Εἰρηναῖος Χατζηγεφραιμίδης, *Θεσσαλονίκη* 1991, σσ. 369-370.

τοῦ Λόγου, τῆς μόνης φυσικῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ κατὰ τοῦτο συνιστᾷ «εἰκόνα εἰκόνας». Ἡ διδασκαλία αὐτὴ εἶναι ὁρατὴ στοὺς Εἰρηναῖο, Κλήμεντα, Ὀριγένη, Ἀθανάσιο, Γρηγόριο Νύσσης, Ἰωάννη Χρυσόστομο κ.ἄ. καὶ λαμβάνει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς θεότητας τοῦ Λόγου τὴν περίοδο τῶν ἀρειανικῶν ἐρίδων. Ἡ πατερικὴ αὐτὴ θέση ἐνισχύει τὴ χριστολογικὴ δομὴ τοῦ ἀνθρώπου⁴⁹, ἡ ὁποία ἐντοπίζεται, κατὰ τὴν πατερικὴ διδασκαλία, στὴν προνομιακὴ ἐμφύσηση τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο. Εἶναι λοιπὸν ἡ ζωοποιὸς ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ποὺ μορφώνει τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Λόγου στὸν ἄνθρωπο, σὲ μία δυναμικὴ πορεία, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ὀλοκληρώθηκε ἐξ αἰτίας τῆς πτώσεως⁵⁰.

Τὸ καταλυτικὸ γεγονός τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος θέτει κάποια ζητήματα στὴν ἐκθεολόγηση τοῦ κατ' εἰκόνα μὲ τὸν τρόπο αὐτόν. Ἡ ἀπεμπόληση τῆς χάρις τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς ὀλοκλήρωσης τῆς χριστοποίησης τοῦ ἀνθρώπου ἐξ αἰτίας τῆς πτώσεως ἔπρεπε νὰ ἀπαλείψει πλήρως τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο. Κάτι τέτοιο ὅμως ἔρχεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴ διδασκαλία τῆς Γραφῆς, τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴν πατερικὴ παράδοση. Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, ἡ πατερικὴ σκέψη, στὴν προοδευτικὴ τῆς ἐκδίπλωση, διέκρινε τὸ κατ' εἰκόνα ἀπὸ τὸ καθ' ὁμοίωσιν, ἃν καὶ κάτι τέτοιο δὲν μαρτυρεῖται γραφικὰ. Μία σειρὰ πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἀπὸ τὸν Εἰρηναῖο, τὸν Ὀριγένη, τὸν Μέγα Βασίλειο καὶ τὸν Γρηγόριο Νύσσης μέχρι τὸν Μάξιμο καὶ τὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό, διακρίνοντας τὸ κατ' εἰκόνα ἀπὸ τὸ καθ' ὁμοίωσιν, ἐξασφαλίζουν τὴν παραμονὴ τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο, ἔστω καὶ ἁμαυρωμένη, καὶ διασφαλίζουν τὸ ἀνεξάλειπτο τοῦ κατ' εἰκόνα⁵¹. Μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, τὸ κατ' εἰκόνα ἐγγράφεται στὴν

49. Τὴ θέση αὐτὴ ἀνέπτυξε ἰδιαιτέρως ὁ Π. Νέλλας, *Ζῶον Θεούμενον. Προοπτικὲς γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, ἐκδ. Σύναξη, Ἀθήνα 1981, σ. 24 κ.έ.

50. Ἡ θέση αὐτὴ ἀναλύεται διεξοδικὰ μὲ βάση τὸν Εἰρηναῖο ἀπὸ τὸν π. Ἰωάννη Ρωμανίδη, *Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1989, σ. 114 κ.έ.

51. Ἀπὸ τίς πλέον γλαφυρὲς καὶ ξεκάθαρες οἱ παρατηρήσεις τῶν δύο Καππαδοκῶν ἀδελφῶν: Βασιλείου Καισαρείας, *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς*, 20, PG 30, 29d: «Τὸ μὲν γὰρ κατ' εἰκόνα φύσει δέδοται ἡμῖν καὶ ἀμετάβλητον ἐξ ἀρχῆς καὶ εἰς τέλος συμπάρεστι, τὸ δὲ καθ' ὁμοίωσιν ἐκ προαιρέσεως καὶ οἵκοθεν ὕστερον κατορθοῦμεν», καὶ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸ ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, PG 44, 273a: «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέρα καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Τὸ μὲν ἐν τῇ κτίσει ἔχομεν, τὸ δὲ ἐκ προαιρέσεως κατορθοῦμεν».

όντολογική δομή τοῦ ἀνθρώπου, συνιστᾷ ἓνα ὄντολογικὸ δεδομένο, δὲν ὀρίζεται ὡς ἀποτέλεσμα τῆς σχέσης μετὰ τὸν Θεὸ οὔτε ἐμφαίνει τὴν ἐσχατολογικὴν προοπτικὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅλα αὐτὰ ἀποδίδονται στὴ δυναμικὴ προέκταση τοῦ κατ' εἰκόνα, ποὺ εἶναι τὸ καθ' ὁμοίωσιν. Κατὰ συνέπεια, ἐπιχειρώντας νὰ ἀποδώσουμε μεταπτωτικὰ τὸ ἀμαυρωμένο κατ' εἰκόνα μετὰ σύγχρονους ὅρους, θὰ τὸ κατανοήσουμε ὡς τὶς προϋποθέσεις τῆς ἀνθρωπίνης ὄντολογίας γιὰ τὴ δεξίωση τῆς χάριτος, τὶς ὁποῖες μποροῦμε νὰ συμπυκνώσουμε στὴν πραγματικότητά τοῦ ἐνσυνείδητου ὑποκειμένου, τῆς ἑλλογῆς συγκρότησής του καὶ τῆς αὐτεξουσιότητας-ἐλευθερίας του.

Μὲ βάση τὰ ἀνωτέρω, μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι μὲ ἓναν προνομιακὸ τρόπο τὸ περιεχόμενο τοῦ κατ' εἰκόνα μεταπτωτικὰ ἀποδίδεται ἀπὸ τὴν πατερικὴ γραμματεία ὡς ἡ ἑλλογὴ αὐτεξουσιότητα καὶ ἀναστοχαστικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μαρτυρία τῶν κειμένων παραμένει ἀποκαλυπτικὴ, ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς συγγραφεῖς ποὺ υἱοθετοῦν τὴν ἀποφατικὴν γραμμὴ. Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, γιὰ παράδειγμα, θέλοντας νὰ ἐκφράσει τὴν ἀπροσδιοριστίαν καὶ ἀποφατικότητα τοῦ κατ' εἰκόνα, θὰ ἀναρωτηθεῖ: «κατὰ πόσους τρόπους λέγεται τὸ κατ' εἰκόνα;». Στὴν ἀπάντησή του, στὴ συνέχεια τοῦ χωρίου, ὅλοι οἱ προσδιορισμοὶ τοῦ περιγράφουν τὴν ἑλλογὴ αὐτεξουσιότητα καὶ ἀναστοχαστικότητα τοῦ ἀνθρώπου: «Κατὰ τὸ λογικὸν καὶ νοερὸν καὶ αὐτεξούσιον, κατὰ τὸ γεννᾶν τὸν νοῦν λόγον καὶ προβάλλειν πνεῦμα, κατὰ τὸ ἀρχικόν...»⁵². Σὲ ἄλλῃ συνάφεια, διακρίνοντας τὸ κατ' εἰκόνα ἀπὸ τὸ καθ' ὁμοίωσιν, θὰ παρατηρήσει: «τὸ κατ' εἰκόνα τὸ νοερὸν δηλοῖ καὶ τὸ αὐτεξούσιον, τὸ δὲ καθ' ὁμοίωσιν τὴν τῆς ἀρετῆς κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοίωσιν»⁵³. Ἀκόμη πιὸ παραστατικὸς, ὁ Μάξιμος Ὁμολογητὴς θὰ τονίσει πῶς μὲ τὴν τυχὸν ἀναίρεση τοῦ αὐτεξουσίου καταρρέει ὅλος ὁ ἄνθρωπος ψυχρωματικά⁵⁴. Ἐπιπλέον, ἡ αὐτεξουσιότητα ἐνέχει πλείστες σωτηριολογικὲς διαστάσεις κωδικοποιημένες στὸ «ναί» τῆς Παναγίας γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς

52. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Περὶ τῶν ἐν Χριστῷ δύο θελημάτων*, 30, PG 95, 168B.

53. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, κείμε. – μετάφρ. – εἰσαγ. – σχόλ. Ν. Ματσούκας, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 150.

54. «Ἄνελε γὰρ ἡμῶν τὸ αὐτεξούσιον, καὶ οὔτε εἰκὼν Θεοῦ ἐσόμεθα, οὔτε ψυχὴ λογικὴ καὶ νοερά, καὶ τῷ ὄντι φθαρήσεται ἡ φύσις, οὐκ οὔσα ὅπερ ἔδει αὐτὴν εἶναι»· Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Σχόλια εἰς τὰ Ἀγίου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου*, PG 4, 308A.

σωτηριώδους Οικονομίας, καθώς και στην προσφυή μαξιμική ρήση: «Βουλομένων γάρ, οὐ τυραννουμένων τὸ τῆς σωτηρίας μυστήριον»⁵⁵. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐπικέντρωση τῆς πατερικῆς σκέψεως στὸ λογικὸ καὶ αὐτεξούσιο ὡς περιεχόμενο τοῦ κατ' εἰκόνα εἶναι καὶ δικαιολογημένη καὶ εὐεξήγητη.

Ἐκτιμώντας τὰ παραπάνω ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν σύγχρονων τεχνολογικῶν προκλήσεων, ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς: Ἡ θεώρηση τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας, κατανοώντας τὸν κάθε ἄνθρωπο, ἀνεξαρτήτως ἐποχῆς, φύλου, θρησκείας, ἀκόμη καὶ θρησκευτικῆς ἢ μὴ πίστεως ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀποδίδει, μεταπτωτικά, τὶς ὄντολογικὲς ποιότητες τῆς ἔλλογης αὐτεξουσιότητας καὶ ἀναστοχαστικότητας. Τὰ ὄντολογικὰ αὐτὰ χαρακτηριστικά, ἐνῶ καθορίζουν τὸ σύνολο τῆς ἀνθρωπίνης ψυχοσωματικῆς ὄντοτητας, δὲν καθορίζονται οὔτε καὶ ἐγκλωβίζονται ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη βιολογία.

Ἐπιπλέον, ἡ ἀσκητικὴ πρακτικὴ τῆς «καθόδου τοῦ νοῦ στὴν καρδιά» εἶναι ἀποκαλυπτικὴ ὅχι μόνον τῆς ἐνότητας ὕλικου καὶ πνευματικοῦ στοιχείου στὸν ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ ἐνὸς εἵδους πλείονος ἀνθρωπίνου εἶναι: μιᾶς ἐπεκτάσεως δηλαδὴ (μὲ τὴ γλῶσσα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης), τοῦ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀνθρώπου, πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν δερματίνων χιτῶνων ὡς πεπτωκυίας βιολογίας: μιᾶς ἐπέκτασης μὲ ὄντολογικὸ καὶ ὅχι ὑπαρξιακὸ ἢ ψυχολογικὸ χαρακτήρα. Οἱ βιβλικὲς καταβολὲς τοῦ ὅρου «καρδιά» συναντοῦν τὴν πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ, κυρίως στὰ μακαριανὰ κείμενα καὶ τὸν ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ⁵⁶. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἐρμηνευτικῆς, ἡ καρδιά εἶναι ταυτόχρονα τὸ σημεῖο σύγκλισης ψυχῆς καὶ σώματος, ἀλλὰ καὶ τὸ πεδίο συνάντησης τοῦ ἀνθρώπου, τόσο μὲ τὸν ἐσῶτερό του ἑαυτό, ὅσο καὶ μὲ τὸν Θεό. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴν τὴν ἀποδέχεται ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ὡς «ταμεῖον τοῦ λογιστικοῦ», ἱκανὸ νὰ συνδέσει τὸν νοῦ μὲ τὸ σῶμα, τόσο στὴν πράξη τῆς προσευχῆς ὅσο καὶ στὴ δεξίωση τῆς χάριτος⁵⁷. Ὅθεν, πρεσβεύουμε ὅτι τὸ

55. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν*, PG 90, 880D.

56. Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ κατάλληλος χώρος γιὰ νὰ συζητηθεῖ ἐὰν ἡ πατερικὴ ἔννοια τῆς «καρδίας» εἶναι ἐπηρεασμένη καὶ πόσο ἀπὸ τὴν ἀνάλογη στωικὴ. Γιὰ μία πρώτη προσέγγιση στὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. Ant. Guillaumont, «Le sens des noms du Coeur dans l'antiquité», *Le Coeur, Études Carmelitaines*, 29 (Paris 1950), σσ. 41-81.

57. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Υπὲρ τῶν Ἱερῶς Ἑσυχάζόντων, Τριὰς Α'*, 2, 3, στό: πρωτοπρ.

άνθρωπολογικό στοιχείο της «βαθείας καρδιάς», όπως αποτυπώνεται στην άσκητική γραμματεία, μπορεί να παραλληλισθεί ή και να ταυτισθεί όχι μόνο με το κατ' εἰκόνα αλλά και με το νεωτερικό υποκείμενο, το ἐγὼ ἢ τὸν ἐνσυνείδητο ἐαυτό, υἱοθετώντας ἀλλὰ και προεκτείνοντας, στὸ σημεῖο αὐτό, ἀνάλογη ἐπισήμανση τοῦ ἀειμνήστου Καλλίστου Ware⁵⁸.

Κατόπιν ὅλων αὐτῶν, ἀντιμετωπίζουμε κριτικά και ἐπιφυλακτικά νεώτερες θεολογικὲς ἐρμηνεῖες, ποὺ κινοῦνται μεταξὺ τῆς ἐκλεπτυσμένης ὑλικότητας τῆς ψυχῆς και τοῦ θνητοψυχισμού. Πρόκειται γιὰ καινοφανεῖς ἀπόψεις, ἐξαιρετικὰ ἀδύναμες στὴ χριστιανικὴ παράδοση και γραμματεία, ἐμπνευσμένες σήμερα ἀπὸ τὴν ἀνάγκη –ἐνίοτε και τὴν ἀνασφάλεια– συντονισμού με τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Στὶς καινοφανεῖς ἀπαιτήσεις ποὺ διαγράφει τὸ τεχνολογικὸ μας μέλλον κατὰ τὸν 21ο αἰῶνα πρέπει ἐπὶ τέλους νὰ ἀπεγκλωβισθοῦμε ἀπὸ τὸ θεολογικὸ ἄγχος τῆς κατηγορίας περὶ χριστιανικοῦ πλατωνισμού, ἀποδεχόμενοι ἕναν πνευματικὸ ἀνθρωπολογικὸ πυρῆνα, τὸ κατ' εἰκόνα και τὴν ψυχὴ, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποδυσθεῖ σὲ μιὰ νοολογία εὐαγγελιοῦ τύπου, ποὺ λησμονεῖ τὴν ἀνάγκη γιὰ σωτηρία τοῦ ψυχροσωματικοῦ ἀνθρώπου και δι' αὐτοῦ σύνολης τῆς κτιστῆς δημιουργίας. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι, στὴ σύγχρονη ἐποχὴ και μετὰ ἀπὸ τὶς ἐπισημάνσεις τῶν σχετικῶν ἐπιστημῶν, εἶναι ἀδύνατον νὰ κάνουμε λόγος περὶ ψυχῆς με ἀρχαιοελληνικοὺς ὅρους ἢ με ὅρους τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., ἡ κατανόηση τοῦ βιβλικοῦ και πατερικοῦ κατ' εἰκόνα ὡς τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ ὅρου ποῦ, ἀμαυρωμένος ἀλλὰ ἀνεξάλειπτος, ὑπερβαίνει τὴν πεπτωκυῖα βιολογία τῶν δερματίνων χιτῶνων, ἀποτελεῖ τὴν ἀσφαλιστικὴ δικλείδα ἔναντι τοῦ ἐπαπειλούμενου τεχνο-ντετερμινισμού.

⁵⁷Ιω. Σ. Ρωμανίδης (ἐπιμ.), *Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 288: «Οὐκοῦν ἡ καρδιά ἡμῶν ἐστὶ τὸ τοῦ λογιστικοῦ ταμεῖον και πρῶτον σαρκικὸν ὄργανον λογιστικόν».

⁵⁸Ὁ Κάλλιστος Ware θὰ παραλληλίσει τὴν ἔννοια τῆς καρδιάς τόσο με τὴ *memoria* τοῦ Αὐγουστίνου, ὅπως ἐκφράζεται στὸ 10ο βιβλίον τῶν *Ἐξομολογήσεων*, ὅσο και με τὴν ἔννοια τοῦ Ἐαυτοῦ, ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ Κὰρλ Γιούνγκ. Θὰ χαρακτηρίσει τὴ *memoria* ὡς *aula ingens* (πελώριο προαύλιο) –ἀκολουθώντας στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν ἐρμηνευτικὴ τοῦ Henry Chadwick– ποὺ δεξιῶνεται τὸν ὅλο ἄνθρωπος και τὸν κόσμος, ἐνῶ θὰ δεῖ στὸν γιουγκιανὸ ἐαυτό τὸ νεωτερικὸ ἀσυνείδητο, τὸ ὁποῖο μπορεί νὰ παραλληλισθεῖ με τὴ «βαθεῖα Καρδιά» (Μητροπ. Διοκλείας Κάλλιστος Ware, ὁ.π., σσ. 59-61).

Κατακλείνοντας, ἄς ἐπισημάνουμε πὼς μὲ τὴν παροῦσα μελέτη προτάσσουμε τὴν ἀνάγκη διαλόγου τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας μὲ τὴν προοπτικὴ τῆς ριζικῆς ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης. Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ τείνουμε στὸ νὰ ὑποστηρίζουμε ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία ἐξακολουθεῖ νὰ ἀναγνωρίζει στὸν «ἀναβαθμισμένο» ἄνθρωπο ἕναν ὄντολογικὸ πυρῆνα, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ εἶναι ἐλλειμματικός, ἡμιτελής, δυσλειτουργικὸς χωρὶς τὸ βιολογικὸ του ὑπόστρωμα, εἶναι ταυτόχρονα μὴ ἀπολύτως ἀναγώγιμος σὲ αὐτό. Ἕνας τέτοιος ἀνθρωπολογικὸς πυρῆνας, ὁ ὁποῖος ταυτίζεται μὲ τὸ κατ' εἰκόνα, μπορεῖ νὰ παραμείνει ἀνυπότακτος στὴν ἀλγοριθμικὴ δουλεία καὶ τὶς ἐνδεχόμενες καταπιεστικὲς παρεμβάσεις τῆς βιοτεχνολογίας στὴν ἀνθρώπινη ὑπόσταση. Διαφορετικὰ πρέπει νὰ ἀποδεχθοῦμε μία ἀνθρωπολογία χωρὶς τὴν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ τῆς χριστοποίησης καὶ τῆς θέωσης· μία χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία χωρὶς ἐλευθερία, στὴν ὁποία ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη, ἐπιστημονικὴ παρέμβαση θὰ εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐπιβάλλει στὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο τὶς πλέον καθοριστικὲς (ὑπαρξιακές) ἐπιλογὲς καὶ τοὺς πλέον θεμελιώδεις στόχους του. Ὁ διάλογος αὐτός, πολυσχιδὴς καὶ ἀπαιτητικός, πέρα ἀπὸ προκαταλήψεις καὶ τεχνοφοβικὰ σύνδρομα, καλεῖται νὰ ἀναδείξει μία ἀνθρωπολογία συμπεριληπτικὴ τῆς χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ποὺ, μὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ μυστήρια καὶ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ, καθαγιάζει σύνολο τὸν ἄνθρωπο, ἀκόμη καὶ τὶς πιὸ μύχιες ψυχοβιολογικὲς του διαστάσεις, ἔτσι ὥπως ἀποκαλύπτονται στὶς ἐπιστῆμες τῆς μοριακῆς βιολογίας καὶ τῶν νευροεπιστημῶν.

Στὸν κίνδυνο ὅλα τὰ ἀνωτέρω νὰ συνιστοῦν ἀφελῆ ὀπτιμισμό ἢ θρησκευόουσα θριαμβολογία, ποὺ ἀγνοεῖ τοὺς κινδύνους τῆς ἐπαπειλούμενης τεχνοφύσης, ἀπαιτεῖται ἡ παρέμβαση ἐνὸς ἀνατομικοῦ θεολογικοῦ λόγου, ἱκανοῦ νὰ προτάξει στὴ γλῶσσα τῆς φουτουριστικῆς ἐποχῆς μας τὴν παράδοση τῆς βιολογικῆς ὑπέρβασης, ποὺ συνιστᾷ τὸ μαρτύριο καὶ ἡ ἀσκητικὴ καὶ εὐχαριστιακὴ διάσταση τῆς ἐλευθερίας. Κυρίως ὅμως ὁ θεολογικὸς λόγος ὀφείλει νὰ ἐμπνεύσει καὶ νὰ καταστήσει μέλημα τῆς συνείδησης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος τὴν ἐμπειρία τοῦ ἐν Χριστῷ ἀνακαινισμού καὶ τῆς θέωσης ὡς ἀπάντηση στὶς μηδενιστικὲς τάσεις τῆς διαφαινόμενης μετανεωτερικότητας.

SUMMARY

The Demand for Human Upgrading
as a Challenge to Christian AnthropologyBy Theophilos Ambatzidis, PhD
Aristotle University of Thessaloniki

In this study we are, we hope, attempting a meaningful dialogue of Orthodox anthropology with the demand for radical human upgrading and the general problem brought by the galloping development of AI, and technology in general. A brief description of the dystopias, emerging from the expected developments, highlighted, among other things, as particular problems, the possibility of autonomy of AI, the problem of the foundation of political liberalism, democracy and human rights from a postbiological conception of the concept of citizenship, implied by the transhuman. Subsequently, the philosophical presuppositions and dimensions of the transhumanist movement were assessed as a) the ultimate outcome of fully secularized modernity, b) instrumentalization of the natural world that conceals its view as an obstacle, with human nature itself as the ultimate barrier, c) a movement that bears the clear characteristics of a secular religion, and d) the possibility of a technototalitarianism. Subsequently, an effort was made to highlight and emphasize aspects of Orthodox anthropology, such as the apophatic character of the Image of God and the inclusion of the body in it, the progressive distinction for the Patristic thought of the Image from the Likeness, and its focus, posthumously, on what we call *the rational self-authority and reflexivity of man*. Finally, in addition to emphasizing the need for an open-minded and non-technophobic dialogue with the movement of transhumanism, also emphasized that Christian anthropology continues to recognize in “upgraded” man an ontological core, which, while deficient, incomplete, dysfunctional without its biological substrate, is, at the same time, not entirely reducible to it. Such an anthropological core, which is identified with the Image of God, can remain insubordinate to algorithmic slavery and the potentially oppressive interventions of biotechnology in the human condition.

Βιβλιογραφία

Πηγές

- Βασιλείου Καισαρείας, *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς*, PG 30.
 Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸ ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, PG 44.
 Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, PG 44.
 Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Υπὲρ τῶν Ἱερῶς Ἑσυχάζοντων, Τριὰς Α΄*, 2, 3, στό: πρωτοπρ. Ἰω. Σ. Ρωμανίδης (ἐπιμ.), *Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1984.
 Εἰρηναίου Λουγδούνου, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, εἰσ. – μετάφρ. – σχόλ. ἀρχιμ. Εἰρηναῖος Χατζηγεφραιμίδης, Θεσσαλονίκη 1991.
 Ἐπιφανεῖου Σαλαμίνος, *Πανάριον*, PG 42.
 Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδόσεις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, κείμεν. – μετάφρ. – εἰσαγ. – σχόλ. Ν. Ματσούκας, ἐκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1976.
 Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Περὶ τῶν ἐν Χριστῷ δύο θελημάτων*, PG 95.
 Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Περὶ Ἀκαταλήπτου*, PG 48.
 Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατηχήσεις*, PG 33.
 Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν*, PG 90.
 Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Σχόλια εἰς τὰ Ἀγίου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου*, PG 4.

Μελέτες

- Bostrom Nick, “Introduction - The Transhumanist FAQ: A General Introduction”, στό: C. Mercer καὶ D. Maher (eds.), *Transhumanism and the Body. The World Religions Speak*, Palgrave Macmillan, London 2014.
 Bostrom Nick, “Why I want to be a Posthuman When I Grow up” στό: M. More, Natasha Vita-More (eds.), *The Transhumanist Reader, Classical and Contemporary Essays on the Science, Technology and Philosophy of the Human future*, Wiley-Blackwell, Oxford U.K. 2013.
 Churchland Paul, *Υλικὴ ὑπόσταση καὶ συνείδηση*, μετάφρ. Κατερίνα Κοσμᾶ, ἐκδ. Παρισιάνου, Ἀθήνα 2010.
 Committee on Legal of the European Parliament, “Report with recommendations to the Commission on the Civil Law Rules on Robotics [2015/2103 (INL)]”, 2017.
 Crick Francis, *Μιὰ ἐκπληκτικὴ ὑπόθεση. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀναζήτηση τῆς ψυχῆς*, Δρ. Νικολινάκος, Γ. Μάμαλης, Δ. Μαλάμης (ἐπιμ.), μετάφρ. Κ. Κορφιιάτης, ἐκδ. Κάτοπτρο, Ἀθήνα 1997.
 Derrida Jacques, “The Ends of Man”, στό: *Margins of Philosophy*, transl. Al. Bass, The University of Chicago Press, Chicago 1982, σσ. 111-136.
 Dvorsky George, *Revisiting the Proto-transhumanists: Diderot and Condorcet*, <https://ieet.org/index.php/IEET2/more/dvorsky20101111> [10/03/2014].
 Edelman Gerald καὶ Tonori Gulio, *Τὸ σύμπαν τῆς συνείδησης*, Ν. Ταβερναράκης (ἐπιστ. ἐπιμ.), μετάφρ. Βασιλικὴ Βακάλη, Πανεπιστημιακὲς Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο 2008.

- Farrell Joseph και De Hart Scoot, *Transhumanism: A Grimoire of Alchemical Agendas*, Feral House, Port Townsend, WA 2011.
- Foucault Michel, *Les Mots et les Choses*, Gallimard, Paris 1966.
- Fukuyama Francis, *La fin de l'homme. Les conséquences de la révolution biotechnique*, La Table Ronde, Paris 2002.
- Fuller Steve και Lipińska Veronika, *The Proactionary Imperative: A foundation for Transhumanism*, Palgrave MacMillan, London 2014.
- Garner Stephen, "Transhumanism and Christian Social Concern", *Journal of Evolution and Technology* 14, 2 (August 2005), σσ. 29-43.
- Geraci Robert, "Apocalyptic AI: Religion and the Promise of Artificial Intelligence", *Journal of American Academy of Religion* 76, 1 (March 2008), σσ. 138-166.
- Gregg Justin, *Are Dolphins really smart? The mammal behind the myth*, Oxford University Press, Oxford, U.K. 2013.
- Guillaumont Antoine, «Le sens des noms du Coeur dans l'antiquité», *Le Coeur, Études Carmelitaines* 29 (Paris 1950), σσ. 41-81.
- Habermas Jürgen, *Die Zukunft der menschlichen Natur. Auf dem Weg zu einer liberalen Eugenik?*, Suhrkamp, Frankfurt 2001.
- Harari Noah Yuval, *Homo Deus. Μια σύντομη ιστορία του μέλλοντος*, μετάφρ. Μ. Λαλιώτης, έκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2017.
- Harrison Peter, *Ἡ πτώση και ἡ ανάδυση τῆς ἐπιστήμης*, μετάφρ. Κ. Τάκης, έκδ. Ροπή, Θεσσαλονίκη 2016.
- Καλαϊτζίδη Παντελῆ και Ντόντου Νίκου (ἐπιμ.), *Ὁρθοδοξία και Νεωτερικότητα*, έκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2007.
- Kissinger Henry, Schmidt Eric, Huttenlocher Daniel, *Ἡ ἐποχὴ τῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης και τὸ ἀνθρώπινο μέλλον μας*, μετάφρ. Μ. Κατσιμίτσης, έκδ. Liberal Books, Ἀθήνα 2022.
- Kitzler Petr, "Tertullian's Concept of the Soul and His Corporealistic Ontology", στό: J. Lagouanere, Sabbine Fialon (eds.), *Tertullianus Afer. Tertullien et la littérature chrétienne d'Afrique*, Instrumenta Patristica et Mediaevalia 70, Brepols, Turnhout 2015.
- Κυριαζόπουλου Σπυρίδωνος, *Ἡ καταγωγὴ τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος*, Ἀθήνα 1965.
- Kurzweil Ray, *The Singularity is near: When Humans Transcend Biology*, Penguin Books, New York 2005.
- Le Doux Josepf, Wilson Donald και Gazzaniga Michael, "A divided mind: Observations on the conscious properties of the separated hemispheres", *Annals of Neurology* 2, 5 (1977), σσ. 417-421.
- Löwith Karl, *Τὸ νόημα τῆς Ἱστορίας*, μετάφρ. Μ. Μαρκίδης και Γ. Λυκιαρδόπουλος, έκδ. Γνώση, Ἀθήνα 1985.
- Minsky Marvin, *Ἡ κοινωνία τῆς νόησης*, μετάφρ. Μυρτώ Ἀντωνοπούλου, έκδ. Κάτοπτρο, Ἀθήνα 2006.
- Moschetta Jean-Marc, *Transhumanisme et christianisme: Convergence et conflits*, Conférence donnée à Toulouse à l'invitation du Cercle Humaniste - 9 Mars

2015, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.researchgate.net/publication/281284897_Transhumanisme_et_christianisme_Convergence_et_conflits [10/03/2014], σ. 2.

Νέλλα Παναγιώτη, *Ζών Θεούμενον. Προοπτικές για μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, ἐκδ. Σύναξη, Ἀθήνα 1981.

Russell Stuart, *Συμβατὴ μὲ τὸν ἄνθρωπο; Ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ἐλέγχου*, μετάφρ. Ν. Ἀποστολόπουλος, ἐκδ. Τραυλός, Ἀθήνα 2021.

Ρωμανίδου Ἰωάννου, *Τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1989.

Soon Siong Chun, et al., “Unconscious Determinants of Free Decisions of Human Brain”, *Nature Neuroscience* 11, 5 (2008), σσ. 543-545.

Τάση Θεοφάνη, *Ἡ φιλοσοφία τῆς ἀνθρώπινης ἀναβάθμισης*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2021.

Τάση Θεοφάνη, *Ψηφιακὸς ἀνθρωπισμός: Εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο καὶ τεχνητὴ νοημοσύνη*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2019.

Tipler Frank, *The Physics of Immortality*, Anchor Books – Doubleday, New York 1994.

Ware Καλλίστου, Μητροπολίτου Διοκλείας, *Ἐχθροὶ ἢ φίλοι; Τὸ σῶμα, ἡ ψυχὴ καὶ τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου*, μετάφρ. Πολυξένη Τσαλίκη-Κιοσόγλου, ἐκδ. Ἐν Πλῶ, Ἀθήνα 2015.

Ware Καλλίστου, Ἐπισκόπου Διοκλείας, *Ἡ Ὄρθόδοξη Θεολογία στὸν 21ο αἰῶνα*, μετάφρ. Ν. Ντόντος, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2005.

Wegner Daniel, *The Illusion of Conscious Will*, The MIT Press, Cambridge, MA 2002.

Zimmerman Michael, “Religious Motifs in Technological Posthumanism”, *Western Humanities Review* 63, 3 (2009), σσ. 67-83.